

Розділ 4.
**Паліативна
допомога
і права людини**

**“Твоє життя має значення,
тому що ти — це ти. І твоє
життя матиме значення до
останньої миті.
Ми зробимо все можливе
не тільки для того, щоб ти
упокоївся в мирі, але й щоб
жив, а не існував,
до смерті”.**

*Дейм С. Сандерс,
засновник сучасного хоспісного руху*

Зміст

Вступ	4-1
Права людини і паліативна допомога:	
загальна характеристика	4-2
Поняття і засади паліативної допомоги	4-2
Права людини у сфері паліативної допомоги	4-3
Статистичні відомості	4-4
Діяльність Інституту відкритого суспільства у сфері	
паліативної допомоги та прав людини	4-6
Міжнародні та регіональні стандарти з прав людини	
у сфері паліативної допомоги	4-8
Загальна характеристика	4-8
Як працювати з таблицями	4-8
Таблиця скорочень	4-9
Таблиця 1. Паліативна допомога і свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження чи покарання	4-10
Таблиця 2. Паліативна допомога і право на життя	4-12
Таблиця 3. Паліативна допомога і право на найвищий досяжний рівень здоров'я	4-13
Таблиця 4. Паліативна допомога і право на інформацію	4-15
Таблиця 5. Паліативна допомога і право на недискримінацію та рівність	4-16
Захист прав людини у сфері паліативної допомоги	4-18
Вступ	4-18
Дотримання прав людини у сфері паліативної допомоги:	
випадки з практики	4-18
Приклад 1. Звернення до Державної комісії з прав людини щодо доступності паліативної допомоги в Індії	4-20
Приклад 2. Судовий процес щодо забезпечення доступності морфію в Індії	4-21
Приклад 3. Реформа нормативно-правової бази в Румунії	4-23
Приклад 4. Інтеграція стандартів прав пацієнтів у систему акредитації хоспісів у Південній Африці	4-25

Рекомендовані джерела	4-27
Загальні матеріали щодо паліативної допомоги і прав людини	4-27
Міжнародні стандарти: ООН	4-27
Міжнародні стандарти: регіональні	4-28
Міжнародні стандарти: міжнародні медичні організації	4-30
Національне законодавство	4-31
Керівні принципи та тлумачення	4-34
Книжкові видання	4-35
Статті, доповіді й інші документи	4-40
Періодичні видання	4-50
Веб-сайти	4-52
Пошукові системи	4-56
Методичні матеріали	4-60
Глосарій	4-62

Вступ

У розділі “Паліативна допомога та права людини” читачі зможуть ознайомитися з основними положеннями, пов’язаними з **правами людини в сфері паліативної допомоги**.

Розділ складається з шести підрозділів:

- ▶ Права людини і паліативна допомога: загальна характеристика
- ▶ Діяльність Інституту відкритого суспільства у сфері паліативної допомоги та прав людини
- ▶ Міжнародні та регіональні стандарти з прав людини у сфері паліативної допомоги
- ▶ Захист прав людини у сфері паліативної допомоги
- ▶ Рекомендовані джерела
- ▶ Глосарій.

Права людини і паліативна допомога: загальна характеристика

Поняття і засади паліативної допомоги

Паліативна допомога — це комплекс медичних, соціальних, психологічних і духовних заходів, спрямованих на поліпшення якості життя людей, що є невиліковно хворими або життєвий прогноз яких є песимістичним, а також членів їхніх сімей.

Засади, на яких базується паліативна допомога:

- ▶ позбавити болю та інших симптомів недуги;
- ▶ усунути або зменшити розлади життєдіяльності та інших важких проявів хвороби, а також сприяти утвердженню у хворого життєствердної позиції й адекватного ставлення до смерті;
- ▶ неможливість прискорити або відтермінувати смерть;
- ▶ надавати інтегровану медичну, психологічну, соціальну та духовну допомогу пацієнту та членам його сім'ї як в умовах спеціалізованого медико-соціального закладу — хоспісу, так і вдома;
- ▶ якомога довше підтримувати повноцінне активне життя пацієнтів;
- ▶ навчити членів сім'ї пацієнта правилам полегшення страждань хворого та надавати їм допомогу після смерті пацієнта, полегшуючи страждання, пов'язані з втратою близької людини;
- ▶ використовувати мультидисциплінарний підхід для задоволення потреб пацієнтів та їхніх родичів;
- ▶ поліпшувати якість життя, а також, за можливості, позитивно впливати на перебіг захворювання;
- ▶ якомога раніше використовувати цей вид допомоги в поєднанні з такими видами лікування, що сприяють подовженню життя пацієнтів, як хіміотерапія, радіаційна терапія, антиретровірусна терапія, дослідження, що сприяють кращому розумінню і подоланню клінічних наслідків страждань.

Джерело: ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), 2002.

Дефініція паліативної допомоги. Більш детальна інформація на сайті:
www.who.int/cancer/palliative/definition/en

Права людини у сфері паліативної допомоги

Права людини у сфері паліативної допомоги охоплюють усі права, передбачені міжнародними нормативно-правовими актами та договорами.

Людина у сфері паліативної допомоги має право на:

- ▶ зменшення болю;
- ▶ допомогу в подоланні фізичних і психологічних страждань;
- ▶ отримання необхідних лікарських засобів у сфері паліативної допомоги;
- ▶ отримання духовної та моральної підтримки;
- ▶ допомогу, спрямовану на підтримку сім'ї;
- ▶ допомогу, яку надають кваліфіковані спеціалісти, що мають підготовку у сфері паліативної допомоги;
- ▶ отримання допомоги вдома, помираючи, і, за бажанням, померати вдома;
- ▶ лікування хвороби і відмову від розпочатого лікування або відмову від запропонованих методів лікування;
- ▶ медичну інформацію, в тому числі про діагноз, прогнози і здійснювані медичні, в т. ч. паліативні втручання;
- ▶ визначення довіреної особи, яка прийматиме рішення щодо її здоров'я та надання медичної допомоги;
- ▶ недискримінацію при отримання якісної і своєчасної паліативної допомоги незалежно від віку, статі, соціально-економічного статусу, національності, життєвого прогнозу або шляхів інфікування.

Статистичні відомості

▶ Статистика смертності

- З 58 млн людей, які помирають щороку, щонайменше 60% є невиліковно хворими і потребують паліативної допомоги.
- Паліативна допомога могла б поліпшити якість життя 80% людям, які страждають на невиліковні хвороби, за умови зменшення болю і страждань в останні дні життя. Проте в світі залишаються країни, наприклад, Індія, у яких лише 1% смертельно хворих пацієнтів отримують паліативну допомогу.

▶ Люди похилого віку

- У світі сьогодні проживає 600 млн людей, вік яких перевищує 60 років. До 2025 р. їх кількість зросте до 1,2 млрд, а до 2050 р. таких людей буде близько 2 млрд.

▶ Онкологічні захворювання

- Щороку від раку помирає 7 млн людей. Сьогодні у світі 24,6 млн людей живуть із захворюванням на рак. До 2050 р. кількість випадків захворювання на рак збільшиться вдвічі.
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) довела, що близько 90% пацієнтів із захворюванням на рак можуть отримувати адекватну терапію проти болю у вигляді опіоїдних анагетиків. Проте станом на 2005 р. 80% пацієнтів не мали доступу до лікарських засобів, які зменшують біль.
- ВООЗ твердо переконана, що паліативна допомога має стати пріоритетним напрямом національної політики у боротьбі з раком. Попри це лише декілька країн світу включили її у свої національні програми.

▶ ВІЛ/СНІД

- У 2005 р. приблизно 2,8 млн людей померли від СНІДу. За підрахунками, 39,5 млн людей у світі живуть з ВІЛ/СНІД. 80% пацієнтів на останніх стадіях СНІДу страждають від нестерпного болю, але лише незначна їх частка має доступ до лікарських засобів, що зменшують біль, або до паліативної допомоги.
- Подолання болю та паліативну допомогу застосовують для поліпшення медикаментозного лікування як онкологічних захворювань, так і СНІДу.
- Пацієнти із захворюванням на рак у країнах, що розвиваються, мають доступ до опіоїдних анагетиків, які допомагають їм долати біль, але пацієнти із захворюванням на СНІД такого доступу не мають.

- Незважаючи на те, що Спільною програмою ООН з питань ВІЛ/СНІДу (UNAIDS) паліативна допомога визнана пріоритетним напрямом національної політики у боротьбі з захворюванням на ВІЛ/СНІД, лише декілька країн світу включили її у свої національні програми.

► **Основні лікарські засоби**

- Вісімнадцять світових професійних організацій у сфері паліативної допомоги уклали перелік основних лікарських засобів, рекомендованих для використання під час надання паліативної допомоги. На сьогодні цей перелік включає чотирнадцять препаратів, але лише декілька країн затвердили його на нормативному рівні.

► **Перешкоди**

- Міжнародний комітет з контролю за наркотиками одностайно підтримав застосування аналгетиків у медичних цілях; проте пацієнти, медики і політики бояться залежності, яку може викликати вживання наркотичних засобів, і тому неохоче використовують їх або виписують рецепти на такі препарати. Доступ до таких засобів також обмежують істотні заборони, закріплені в нормативно-правових актах багатьох держав.
- За даними Міжнародного комітету з контролю за наркотиками, оприлюдненими 2004 р., в шести державах споживається у медичних цілях 79% загальної кількості морфіну, який використовується у світі, а у 120 державах цей препарат або цілком не застосовується, або використовується у дуже незначній кількості.
- У процесі підготовки медичних працівників дуже мало годин відведено вивченню питань допомоги наприкінці життя та паліативної допомоги.

► **Особи, які забезпечують догляд за хворими**

- Основний тягар турбот, пов'язаних з наданням паліативної допомоги за домашніх умов, лягає на плечі жінок і дівчат. У Південній Африці в 68% випадків, а в Уганді – у 86% випадків безпосередньо за хворими доглядають жінки. Часто їм доводиться залишати свою роботу чи навчання задля того, щоб доглядати за хворим членом сім'ї.
- У багатьох країнах світу після смерті чоловіка дружина втрачає право на житло, оскільки за законодавством цих країн вона не має права на володіння нерухомим майном. Діти, які не мають свідоцтва про народження, втрачають право на майно, а також не можуть відвідувати школу через неможливість її оплачувати.

Діяльність Інституту відкритого суспільства у сфері паліативної допомоги та прав людини

Інститут відкритого суспільства провадить діяльність, спрямовану на поліпшення надання допомоги пацієнтам, які помирають, а також членам їхніх сімей. Особливу увагу він приділяє уразливим верствам населення, а саме людям похилого віку, дітям, особам, хворим на рак, ВІЛ/СНІД. Основною мережевою програмою у сфері громадського здоров'я є **Міжнародна ініціатива з паліативної допомоги (ІРСІ)** (далі – МІПД). Оскільки діяльність, пов'язана з правами людини у сфері надання паліативної допомоги, наразі перебуває лише на стадії становлення, програма МІПД визнана пріоритетною. МІПД разом із Ініціативою Інституту відкритого суспільства “Право та здоров'я” (ІАНІ) підтримує вироблення ключових документів та укладання навчальних програм у сфері прав людини та паліативної допомоги, викристалізовуючи основні міжнародні стандарти щодо прав людини, важливі для паліативної допомоги, а також визначаючи юридичні процедури, які допоможуть належно захистити права людини у сфері паліативної допомоги. Приклади проектів, які підтримує МІПД, наведені нижче.

► **Доповідь**

- Бренан Ф. (Brennan F.) Паліативна допомога як міжнародне право людини. Спеціальний випуск журналу з питань лікування болю та інших симптомів. – 2007. – № 5, травень. – 33 с.

► **Заходи**

- У жовтні 2006 р. МІПД та Ініціатива “Право та здоров'я” започаткували у Південній Африці діалог між надавачами послуг у сфері паліативної допомоги, правозахисниками людей, які є носіями ВІЛ чи хворі на СНІД, з одного боку, й адвокатами – з іншого, з метою обговорення проблематики поліпшення якості надання послуг хворим на СНІД. Для реалізації окреслених завдань була створена ініціативна група, покликана інтегрувати юридичну допомогу до спектру послуг хоспісів; підготувати колективний посібник з паліативної допомоги й адвокатури, а також вивчити практику виплати допомоги на поховання та реалізації грантів для організації допомоги інвалідам.
- У 2005 р. Всесвітній альянс з паліативної допомоги скликав 2-й Глобальний саміт національних асоціацій хоспісної і паліативної допомоги в м. Сеул (Корея), за результатами якого підготовлена Корейська декларація.
- У 2006 р. Інститут відкритого суспільства разом з Міжнародною асоціацією хоспісної і паліативної допомоги (МАХПД) та Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) зібрали представників 18 професійних організацій з метою створення переліку основних препаратів для паліативної допомоги.

- На регіональних зустрічах з питань доступу до лікарських засобів в Угорщині, Уганді та Гані розроблені національні плани подолання перешкод на шляху нормативного регулювання доступу до основних знеболювальних засобів.

▶ **Навчальні програми**

- Дворічна міжнародна дослідницька стипендіальна програма стажування щодо політики в галузі болю та обезболення готує своїх стипендіатів до аналізу перешкод на шляху використання опіоїдних анагетиків у своїх країнах.
- Дворічна дослідницька стипендіальна програма з паліативної допомоги хворим на СНІД і хворим на рак готує фахівців з паліативної допомоги в сфері інфекційних захворювань та онкології.
- Щорічні Зальцбурзькі семінари з паліативної допомоги (СНІД, рак, медсестринська справа).

Більш детальна інформація на сайті МІПД:
www.soros.org/initiatives/health/focus/ipci

Міжнародні та регіональні стандарти з прав людини у сфері паліативної допомоги

Загальна характеристика

Значна кількість стандартів, які стосуються прав людини на міжнародному, регіональному та національному рівнях, можуть бути застосовані у сфері паліативної допомоги. Ці стандарти можуть використовуватись, зокрема, для таких цілей:

- ▶ для документування (фіксування) порушень прав при наданні паліативної допомоги;
- ▶ для адвокації, спрямованої на припинення порушень прав людини у сфері паліативної допомоги;
- ▶ для пред'явлення позовів до суду за порушення прав людини, передбачених національним законодавством;
- ▶ для подання скарг до міжнародних і регіональних інституцій із захисту прав людини щодо порушень договорів з прав людини.

У табл. 1–5 цього розділу вміщені **приклади** порушень прав людини у сфері паліативної допомоги. Також у них наведено важливі **стандарти** щодо прав людини, юридичні **прецеденти** та **положення** з хартій та декларацій, що супроводжуються відповідними **тлумаченнями**.

4

Як працювати з таблицями

Прочитавши кожну таблицю, проаналізуйте відповідні порушення, стандарти, прецеденти та їх тлумачення.

Приклади порушень прав людини

Чи трапляються якісь із цих порушень у Вашій державі? Чи допускаються у Вашій державі інші порушення цього права людини?

Стандарти з прав людини

Чи заборонені ці порушення “стандартами з прав людини”? Чи можна інтерпретувати стандарти так, щоб вони стосувалися цього порушення?

Прецеденти та тлумачення

Чи відповідають якісь із прикладів цих “прецедентів і тлумачень” даній ситуації? Чи можуть вони бути витлумачені для застосування у даному випадку?

Законодавство з питань прав людини постійно розвивається і багато порушень у цій сфері ще законодавчо не врегульовані. Якісна адвокація та належне документування порушень сприятимуть удосконаленню законодавчої бази з питань паліативної допомоги та прав людини.

Таблиця скорочень

Для спрощення роботи у табл. 1-5 цього розділу скорочено назви документів і відповідних механізмів контролю за їх використанням.

Міжнародний акт	Механізм контролю
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – МППП	Комітет з прав людини – КПЛ
Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права – МПЕСКП	Комітет з економічних, соціальних і культурних прав – КЕСКП
Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – КЛВФДЖ	Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок – Комітет ЛВФДЖ
Конвенція про права дитини – КПД	Комітет з прав дитини – Комітет ПД
Африканська хартія прав людини і народів і Протоколи до неї – АХПЛН	Африканська комісія з прав людини і народів – АКПЛН
[Європейська] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – ЄКЗПЛОС	Європейський суд з прав людини (з Комітетом міністрів) – ЄСПЛ
Європейська соціальна хартія – ЄСХ	Європейський комітет із соціальних прав – ЄКСП

Таблиця 1. Паліативна допомога і свобода від катувань, жорстокого, нелюдського, та такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Приклади порушень прав людини	
● Національне законодавство забороняє та обмежує доступ до опіоїдних препаратів, змушуючи тим самим хворих на рак та СНІД страждати від болю, який можна було б полегшити. ● Побояючись юридичної відповідальності, лікар відмовляється виписувати морфій, який міг би послабити біль пацієнта. ● У законодавстві країни заборонено виписувати морфій особам, які раніше вживали наркотики, через що вони, перебуваючи на останній стадії захворювання на СНІД, змушені страждати від сильного болю.	
Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
МППП (ст. 7): Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам. АХПЛН (ст. 5): Кожна людина має невід'ємне право на повагу до її гідності та визнання її правосуб'єктності. Усі форми експлуатації і приниження людини, особливо рабство, работоргівля, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, покарання або поводження є забороненими. ЄКЗПЛОС (ст. 3): Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.	ЄСПЛ: у рішенні від 14 грудня 2004 р. постановив визнати утримання під вартою протягом довгого періоду з діагнозом рак, “що потягнуло за собою значні фізичні страждання“, жорстоким, негуманним і таким, що принижує людську гідність, поводженням [(Муасель проти Франції) <i>Mouisel v. France</i> (2004)]. <i>Також варто знати:</i> ● Право на зменшення небажаного болю і страждання є невід'ємною частиною більшості хартії з прав пацієнтів. Наприклад, Європейська хартія прав пацієнтів передбачає: “Кожна людина має право в міру можливості уникати страждань та болю на кожній стадії своєї хвороби. Служби охорони здоров'я повинні вжити всіх необхідних заходів для цього, зокрема: надати паліативну допомогу і спростити систему доступу пацієнтів до таких послуг” (ст. 11).

Закінчення табл. 1

Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
<i>Також варто ознайомитися з такими документами:</i> ● Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1987); ● Європейська конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1989);	● У Декларації про політику в галузі забезпечення прав пацієнта в Європі, прийнятій Європейською консультативною нарадою ВООЗ, записано: “Пацієнти мають право на полегшення своїх страждань відповідно до можливостей медичної науки. Пацієнти в термінальній стадії мають право на гуманну допомогу та гідну смерть” [ст. 5.10, 5.11].

Таблиця 2. Паліативна допомога і право на життя

Приклади порушень прав людини	
● Не маючи можливості отримати знеболювальні препарати, хворий на СНІД не може дотримуватись режиму лікування і продовжувати приймати антиретровірусну терапію. Через це тривалість життя пацієнта скорочується.	
Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
МПППП (ч. 1 ст. 6): Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. АХПЛН (ст. 4): Людська особистість недоторканна. Кожна людина має право на повагу до свого життя та особистої недоторканності. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. ЄКЗПЛОС (ч. 1 ст. 2): Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.	КПЛ: з огляду на те, що право на життя “не повинно трактуватися вузько” або “з обмеженнями”, його захист “вимагає від держав-учасниць вжиття позитивних заходів ... з метою збільшення середньої тривалості життя” [КПЛ, § 1, 5].

Таблиця 3. Паліативна допомога і право на найвищий досяжний рівень здоров'я

Приклади порушень прав людини	
- У державі не проводиться навчання медичного персоналу з питань паліативної допомоги. Як наслідок пацієнти наприкінці свого життя не отримують адекватної знеболювальної терапії, а також фізичної, психологічної та духовної допомоги. - Держава фінансує лише лікувально-профілактичні заклади, але не фінансує роботи хоспісів і послуг вдома. Через це пацієнти змушені або відмовитися від лікування або перебувати далеко від своїх домівок і сімей.	
Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
МПЕСКП (ч. 1 ст. 12): Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. (ч. 2 ст. 12): Заходи, яких повинні вжити держави – учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для: с) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; д) створення умов, які б забезпечили доступ до всіх медичних служб і медичного догляду у випадку хвороби. АХПЛН (ч. 1 ст. 16): Кожна людина має право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. (ч. 2 ст. 16): Держави – учасниці цієї Хартії вживають необхідних заходів з метою захисту здоров'я своїх народів і надання їм медичної допомоги у випадку хвороби.	КЕСКП: наголошує на важливості “догляду та лікування хронічних і термінальних хворих, даючи їм можливість уникнути болю та померти з гідністю” (§ 25). КЕСКП: визнає, що доступ до “основних за визначенням ВООЗ препаратів” є частиною основного змісту права на охорону здоров'я. Наразі до переліку основних препаратів ВООЗ внесені чотирнадцять лікарських засобів для надання паліативної допомоги (§ 12). <i>Також варто знати:</i> Згідно з Декларацією про політику в галузі забезпечення прав пацієнта в Європі, прийнятою Європейською консультативною нарадою ВООЗ, “пацієнти мають право на отримання підтримки з боку сім'ї, родичів та друзів під час курсу лікування і догляду, а також отримувати духовну та душпастирську підтримку” (ст. 5.9).

Закінчення табл. 3

Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
ЄСХ (ст. 11): Право на охорону здоров'я З метою забезпечення ефективного здійснення права на охорону здоров'я Договірні Сторони зобов'язуються самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вживати відповідних заходів для того, щоб, крім іншого: (2) Забезпечити діяльність консультативно-просвітницьких служб, які сприяли б поліпшенню здоров'я і підвищенню особистої відповідальності за стан здоров'я. <i>Також варто ознайомитися з таким документом:</i> Африканська хартія прав і добробуту дитини (ст. 14): право дитини на найвищий досяжний рівень здоров'я (1979).	

Таблиця 4. Паліативна допомога і право на інформацію

Приклади порушень прав людини	
● Людям не надають достатньої інформації про хоспіси і паліативну допомогу. ● Людям не надають інформації про знеболення. ● Людям не надають інформації про їх діагноз і прогнози.	
Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
МПППП (ч. 2 ст. 19): Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, без втручання органів державної влади незалежно від кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. АХПЛН (ч. 1 ст. 9): Кожна людина має право на отримання інформації. ЄКЗПЛОС (ч. 1 ст. 10): Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. <i>Також варто ознайомитися з таким документом:</i> ● Європейська конвенція про права людини та біомедицини (ч. 2 ст. 10): “Кожна людина має право отримати інформацію стосовно її здоров’я” (1997).	КЕСКП: доступність до послуг з охорони здоров’я “включає право на пошук, отримання та розголошення інформації й поглядів стосовно питань здоров’я” (§ 12). <i>Також варто знати:</i> ● Право пацієнта на інформацію про методи лікування та догляду виокремлене в усіх хартіях з прав пацієнта. Наприклад, згідно з Європейською хартією прав пацієнта, “кожна людина має право на отримання будь-якого виду інформації стосовно свого стану здоров’я, про медичні послуги (і способи отримання цих видів послуг), а також про все, що доступно завдяки науково-технічному прогресу” (ст. 3). ● У Декларації про політику в галузі забезпечення прав пацієнта в Європі наголошується на тому, що “пацієнти мають право бути повністю поінформованими стосовно їх стану здоров’я, у тому числі стосовно медичних аспектів їх захворювання, про медичні процедури, що їх пропонують пацієнту, а також про можливі ризики і переваги кожної такої процедури, про альтернативні процедури, а також наслідки відмови від лікування, і про діагноз, прогнози та розвиток лікування“. Окрім того, “пацієнти мають право обирати, кого слід інформувати від їх імені” (ст. 2.2, 2.6).

Таблиця 5. Паліативна допомога і право на недискримінацію та рівність

Приклади порушень прав людини	
● У державі прийнято рішення про обмежене фінансування системи допомоги людям похилого віку. ● Особам, які раніше вживали наркотики, відмовляють у доступі до опіоїдних знеболювальних препаратів, похідних опіоїдів. ● Держава обмежує доступ до послуг у галузі охорони здоров'я для іноземців, осіб без громадянства та біженців, зокрема, відмовляючи їм у доступі до паліативної допомоги.	
Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
МПППП (ст. 26): Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини. МПЕСКП (ч. 2 ст. 2): Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.	КЕСКП: підґрунтя для дискримінації на основі віку дуже обмежені. Насправді, держави-учасниці “зобов'язані приділяти особливу увагу забезпеченню і захисту економічних, соціальних і культурних прав людей похилого віку” (§ 12, 13); КЕСКП: підкреслює необхідність “ліквідувати будь-які прояви дискримінації в законодавстві та забезпечити відповідну фінансову підтримку” людям похилого віку (§ 18); КЕСКП: підтримує “право людей похилого віку на належний рівень фізичного і психічного здоров'я” і наполягає на необхідності надання “повного спектру послуг від профілактики і реабілітації до догляду за термінально хворими” (§ 34); КЕСКП: рекомендувала Болгарії “вжити конструктивних заходів для покращення добробуту людей похилого віку”, враховуючи те, що їх кількість зростає (МПЕСКП, E/2000/22 (1999) 46, § 238); КЕСКП: відзначила “із задоволенням” позитивний досвід Фінляндії, яка до переліку заборонених ознак дискримінації у своїй Конституції додала вік особи (КЕСКП, § 433);

Закінчення табл. 5

Стандарти з прав людини	Прецеденти та тлумачення
АХПЛН (ст. 2): Кожна людина має право здійснювати права і свободи, які закріплюються і гарантуються цією Хартією, без жодних обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин. <i>Також варто ознайомитися з такими документами:</i> ● Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації ((iv) п.е, ст. 5) (1969); ● Конвенція про статус біженців (1951); ● Європейська конвенція про права людини та біомедицину (ст. 3): про право на рівну доступність медичної допомоги (1997); ● Європейська конвенція про громадянство (1997); ● Конвенція про статус осіб без громадянства (1954).	КЛРД: закликає країни до надання послуг з охорони здоров'я за відповідним стандартом для іноземців, осіб без громадянства та біженців, забезпечуючи їм рівний доступ до послуг у галузі паліативної допомоги (§ 21, 19).

Захист прав людини у сфері паліативної допомоги

Вступ

У цьому розділі Вашій увазі пропонується чотири **приклад** ефективної діяльності у сфері паліативної допомоги та захисту прав людини. Зокрема:

1. Звернення до Державної комісії з прав людини щодо доступності паліативної допомоги в **Індії**.
2. Судовий процес щодо забезпечення доступності морфію в **Індії**.
3. Реформа нормативно-правової бази в **Румунії**.
4. Інтеграція стандартів прав пацієнтів у систему акредитації хоспісів у **Південній Африці**.

Дотримання прав людини у сфері паліативної допомоги: випадки з практики

Розглянувши кожну із запропонованих програм, необхідно з'ясувати, чи включають вони п'ять основних елементів, які базуються на правах людини:

- ▶ **Участь**
Чи передбачає програма участь у ній представників уразливих груп населення, громадянського суспільства, маргінальних груп та інших? Чи запроваджується така програма в місцях проживання потенційних представників цільової групи?
- ▶ **Відповідальність**
Чи визначає програма права позивача та обов'язки відповідача? Чи пропонує вона механізми відповідальності за порушення прав?
- ▶ **Недискримінація**
Чи визначає програма групи ризику? Яким чином? Чи приділяє вона належну увагу потребам таких уразливих груп, як жінки, меншини, корінне населення та засуджені?
- ▶ **Повноваження**
Чи надає програма її реципієнтам повноваження, можливості і ресурси для того, щоб змінити своє життя? Чи займають вони у цьому процесі центральну позицію чи, радше, визначаються як об'єкти доброчинності?
- ▶ **Зв'язок із правами**

- ▶ Чи враховується в завданнях програми можливість законного захисту прав за допомогою міжнародного, регіонального, та національного законодавства? Чи охоплює вона повний спектр прав людини, зокрема громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права?

На завершення з'ясуйте, чи ця програма може бути реалізована у Вашій державі:

- ▶ Чи **існує вже** така програма у Вашій державі?
- ▶ Якщо ні, то чи повинна бути **створена**? Якщо так, то чи потребує **розширення**?
- ▶ Які **кроки** слід зробити для реалізації цього проекту?
- ▶ Які **перешкоди** доведеться подолати для забезпечення його успішної реалізації?

▶ Приклад 1. **Звернення до Державної комісії з прав людини щодо доступності паліативної допомоги в Індії**

Онкохворий пацієнт і директор Інституту паліативної медицини подали клопотання до Державної комісії з прав людини про запровадження навчання спеціалістів у сфері паліативної допомоги та надання паліативної допомоги у державних закладах охорони здоров'я.

Тип проекту

Клопотання до Комісії з прав людини

Тема: Охорона здоров'я та права людини

В Індії навчання з паліативної допомоги не було включено до програми підготовки медичного персоналу, тому в окремих районах пацієнти не мали змоги отримувати якісну допомогу та знеболювальну терапію.

Вжиті заходи

Онкохворий пацієнт і директор Інституту паліативної медицини Державного медичного коледжу Кожикоді подали клопотання до Державної комісії з прав людини про надання паліативної допомоги у державних лікарнях.

Результати

Відповідно до рішення Комісії, 2006 р. уряд був зобов'язаний:

- ▶ вжити заходів для включення курсу паліативної медицини до навчальних програм підготовки медичних сестер і студентів початкових курсів коледжів;
- ▶ організувати навчання з курсу паліативної допомоги медичного персоналу державних і приватних лікарень;
- ▶ створити хоспіс у кожному сільському районі;
- ▶ забезпечити достатню кількість медикаментів для знеболення.

Контакти:

Товариство болю і паліативної допомоги (Pain and Palliative Care Society),
Адреса: Medical College (PO), Calicut 673008, Kerala, INDIA
E-mail: pain@vsnl.com,
Web: www.painandpalliativecare.org/index.htm

Комісія доручила уряду в 30-денний термін подати звіт про вжиті заходи.

▶ Приклад 2.

Судовий процес щодо забезпечення доступності морфію в Індії

У 1988 р. лікар ініціював судовий процес з метою забезпечити доступність морфію для онкохворих пацієнтів в Індії.

Тип проекту

Судовий процес

Тема: Охорона здоров'я та права людини

У 1985 р. законом про наркотичні препарати і психотропні речовини в Індії був встановлений суворий контроль за розповсюдженням морфію. Це помітно вплинуло на використання морфію в медичних цілях: постачання морфію зменшилося з 750 кг на рік 1985 р. до 56 кг 1996 р. Таким чином, попри те, що Індія була основним експортером опіуму в світі, пацієнти, які терпіли сильний біль, не мали доступу до морфію. Окрім того, покоління лікарів закінчили навчальний заклад, не отримавши досвіду застосування морфію і не ознайомившись з його можливостями в лікуванні хворих.

Вжиті заходи

- ▶ Лікар Равіндра Гуї в інтересах громадськості подав позов до Вищого суду Делі від імені онкохворих пацієнтів країни з вимогою раціоналізації процедур забезпечення морфієм у медичних цілях.
- ▶ Лікар Гуї подав клопотання після смерті своєї матері, яка хворіла на рак молочної залози. Але через запис в історії хвороби про те, що вона хворіла на цукровий діабет й інсульт, її не включили до кола пацієнтів, які потребують інтенсивної терапії. Вона страждала від нестерпного болю, а її лікуючий лікар не міг призначити їй навіть 1 мг морфію. Подолавши численні бюрократичні перешкоди і витративши багато часу і грошей на зустрічі з державними службовцями, позитивного результату Лікар Гуї все ж не досяг.

Результати

- ▶ У 1998 р. Верховний суд підтвердив, що "пацієнти мають право отримувати будь-який необхідний їм медичний препарат, у тому числі морфій".

Контакти:

Всеіндійський правовий форум громадянських свобод (All India Lawyer's Forum for Civil Liberties (AIFCL))
Адреса: Ch.No.444, Western Wing,
Tis Hazari Court, Delhi-110 054

- ▶ За рішенням Суду, уряд повинен був якнайшвидше відреагувати, задовольнивши запити-замовлення на морфій і заяви лікарень на отримання ліцензій на використання морфію. У подальшому це спонукало пацієнтів звертатися до суду в разі порушення їхніх прав.
- ▶ Цей судовий процес спонукав до залучення інших механізмів адвокації з метою розширення доступу до лікарських засобів, необхідних для надання паліативної допомоги. В 1993 р. було створено Товариство болю і паліативної допомоги, завданнями якого були становлення і розвиток паліативної допомоги в Індії. Протягом наступних семи років Товариство допомогло підготувати двадцять програм паліативної допомоги в Кералі. До 2002 р. вісім з двадцяти восьми штатів Індії внесли поправки до своїх законодавчих актів, які регулюють проблематику доступності морфію.

▶ Приклад 3.

Реформа нормативно-правової бази в Румунії

Група румунських фахівців переконала органи влади у потребі реформувати політику в сфері контролю за опіоїдами з метою забезпечити послуги в галузі паліативної допомоги, базуючись у своїй практиці з адвокації на принципах прав пацієнтів і міжнародно-правових стандартах.

Тип проекту

Законодавча реформа

Тема: Охорона здоров'я та права людини

Політика в сфері контролю за лікарськими засобами в Румунії не переглядалась вже 35 років. Вона ґрунтувалася на застарілій системі регулювання застосування знеболення, за якої підставою для застосування знеболювальних засобів вважався гострий біль у післяопераційний період, і такі засоби могли призначатись лише в умовах стаціонару. Це обмежувало можливості фахівців, відповідальних за виписування рецептів, що, відповідно, ускладнило доступність опіоїдного лікування пацієнтам з сильним хронічним болем, спричиненим захворюванням на рак або СНІД.

Вжиті заходи

- ▶ У 2002 р. румунські медичні працівники – фахівці в сфері онкології, ВІЛ/СНІДу, паліативної допомоги, а також представники державних органів з обігу наркотиків, міністерства охорони здоров'я, міністерства соціального захисту і страхування, взяли участь у робочій зустрічі МППД, присвяченій питанням доступності опіоїдних аналгетиків при наданні паліативної допомоги.
- ▶ Представники румунської делегації, спираючись на отриманий на цій зустрічі досвід, виступили за створення національної комісії з реформування політики Румунії в галузі контролю за застосуванням опіоїдів.
- ▶ Щоб переконати органи влади в необхідності змін до законодавства з контролю за опіоїдами, як один із аргументів було використано Закон Румунії про права пацієнтів, у якому записано: “Пацієнт має право на паліативну допомогу, щоб померти з гідністю” (24/2003, гл. VI, ст. 31).
- ▶ Міністерство охорони здоров'я погодилося для вивчення проблеми створити Комісію з паліативної допомоги (КПД).
- ▶ З'ясувавши, що політика Румунії з контролю за опіоїдними засобами не відповідає рекомендаціям ВООЗ, КПД запросила Дослідницьку групу з питань болю і політики щодо знеболення Університету Вісконсина до співпраці з вироблення рекомендацій.

Результати

- ▶ На підставі звіту про результати співпраці КПД і Дослідницької групи з питань болю і політики щодо знеболення міністерство охорони здоров'я розробило законопроект з метою заміни чинного закону про наркотики. Парламент прийняв цей закон 2005 р. Дослідницька група з питань болю і політики щодо знеболення спільно з міністерством охорони здоров'я розробили напрями реалізації положень цього закону.
- ▶ Згідно з новим законом, для призначення опіоїдних засобів амбулаторним пацієнтам не потрібен спеціальний дозвіл, призначення можуть робити медпрацівники, які мають посвідчення про проходження курсів, а законом також не передбачені обмеження у дозуванні.
- ▶ Зараз Румунія реалізує національну програму з навчання спеціалістів у галузі охорони здоров'я щодо використання опіоїдних аналгетиків.

Контакти:

Dr. Daniela Mosoiu, Hospice Casa Sperantei
E-mail: mosoiudaniela@xnet.ro
David Joranson and Karen Ryan
Дослідницька група з питань болю і політики щодо знеболення
Університету Вісконсена (Pain & Policies Study Group University of Wisconsin)
E-mail: kmryan2@facstaff.wisc.edu,
Web: www.painpolicy.wisc.edu

▶ Приклад 4.

Інтеграція стандартів прав пацієнтів у систему акредитації хоспісів у Південній Африці

Асоціація хоспісної та паліативної допомоги Південної Африки (АХПД) розробила стандарти паліативної допомоги для акредитації хоспісів у Південній Африці, до яких включили основні механізми захисту прав пацієнтів.

Тип проекту

Розробка стандартів надання паліативної допомоги

Тема: Охорона здоров'я та права людини

Асоціація хоспісної та паліативної допомоги Південної Африки (АХПД) заснована у 1988 р. Членами цієї організації є фахівці, які працюють у хоспісах і закладах надання паліативної допомоги. Місією організації є забезпечення діяльності професійних служб з паліативної допомоги і дотримання найвищих стандартів при наданні допомоги пацієнтам та їхніми родичам. АХПД, таким чином, мала на меті вироблення стандартів акредитації і механізмів діяльності хоспісів у Південній Африці. Філософією АХПД є захист прав пацієнтів – надавачі послуг розглядають себе як захисників прав своїх пацієнтів. Тому права пацієнтів повинні бути покладені в основу стандартизації.

Вжиті заходи

- ▶ АХПД 1994 р. створила Комітет з розробки стандартів для співпраці з Радою з питань акредитації закладів охорони здоров'я Південної Африки (РАЗОЗПА), органом, який акредитує заклади відповідно до стандартів, з метою формування стандартів паліативної допомоги, що надається у хоспісах.
- ▶ Комітет розробив стандарти, що охоплювали 13 ключових розділів, один з яких був присвячений правам пацієнтів. Зміст інших розділів також був сповнений духу підтримки прав пацієнтів.
- ▶ До розділу з прав пацієнтів включено положення про визначення, захист і розвиток прав пацієнтів, інформування пацієнтів про їхні права; залучення пацієнта та членів його сім'ї у процес ухвалення рішення щодо догляду за пацієнтом; отримання інформованої згоди; вивчення персоналом прав пацієнтів, а також застосування у діяльності організації етичних засад.

Результати

- ▶ У 2005 р. були прийняті стандарти акредитації АХПД/РАЗОЗПА, визнані Міжнародним товариством якості медичних послуг (ISQua).

- ▶ Одинадцять південноафриканських хоспісів отримали акредитацію РАЗОЗПА 2006 р. і ще 26 були акредитовані 2007 р.

Контакти:

Асоціація хоспісної та паліативної допомоги Південної Африки (АХПД)
HPCA (Hospice Palliative Care Association of South Africa),
Адреса: P.O. Box 38785, Pinelands 7430,
South Africa
E-mail: HPCA@IAFRICA.COM
Web: www.hospicepalliativecaresa.co.za/

Рада з питань акредитації закладів охорони здоров'я Південної Африки Cohsasa (Council for Health Services Accreditation of South African)
P.O. Box 676, Howard Place 7450,
South Africa
E-mail: info@cohsasa.co.za
Web: www.cohsasa.co.za/

Рекомендовані джерела

Загальні матеріали

Глибшому вивченню теми паліативної допомоги та захисту, прав людини, сприятимуть включені до цього списку джерела, які найбільш часто використовуються. Список поділено на такі підрозділи:

- ▶ Міжнародні стандарти: ООН
- ▶ Міжнародні стандарти: регіональні
- ▶ Міжнародні стандарти: міжнародні медичні організації
- ▶ Національне законодавство
- ▶ Керівні принципи та тлумачення
- ▶ Книжкові видання
- ▶ Статті, доповіді й інші документи
- ▶ Періодичні видання
- ▶ Веб-сайти
- ▶ Пошукові системи
- ▶ Методичні матеріали

Міжнародні стандарти: ООН

- ▶ Загальна декларація прав людини. Генеральна Асамблея ООН, 10.12.1948 р.
Джерело: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
- ▶ Декларация о приверженности делу борьбы с ВИЧ/СПИДом. Резолюция A/RES/S-26/2. Специальная сессия Генеральной Ассамблеи по ВИЧ/СПИДу, 27.06.2001 г.
Джерело: http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/ares26-2_ru.pdf
- ▶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Генеральна Асамблея ООН, 16.12.1966 р.
Джерело: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

- ▶ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Генеральна Асамблея ООН, 12.12.1966 р.
Джерело: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
- ▶ Паризька хартія боротьби з раком. ВООЗ, 04.02.2000 р.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_h07
- ▶ Принципы медицинской этики. Генеральная Ассамблея ООН. Резолюция 37/194, 18.12.1982 г.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_285&test=Mfu3YyoCAbYkc
- ▶ Реабилитация длительно болеющих и престарелых. Совещание Рабочей группы Европейского регионального бюро ВОЗ. – Копенгаген, 1974.
- ▶ Резолюція Асамблеї ВООЗ. Профілактика і боротьба з раком, прийнята на 58-й сесії, травень 2005 р.
Джерело: http://www.ppr.net.ru/Article.asp-14_2.htm; www.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA58/WHA58_22-en.pdf
- ▶ Спільний звіт генерального директора ВООЗ і президента Міжнародної ради з питань контролю за наркотичними засобами “Допоміжний механізм для сприяння у забезпеченні адекватного знеболення з використанням опіоїдних аналгетиків”, підготовлений у травні 2007 р. відповідно до Резолюції Асамблеї ВООЗ 58.22 та Резолюції Ради з економічних та соціальних питань 2005/25.
- ▶ World Health Organization. Cancer pain relief and palliative care. Report of a WHO Expert Committee (WHO Technical Report Series, No. 804). – Geneva: WHO, 1990.
- ▶ World Health Organization. Definition of Palliative. Geneva: WHO, 2002 // www.who.int/cancer/palliative/definition/en/

Міжнародні стандарти: регіональні

- ▶ Декларація про політику в галузі забезпечення прав пацієнтів в Європі. Європейська нарада з прав пацієнта. Амстердам, Нідерланди, березень 1994 р.
Джерело: www.medsoc.ru/info/zakon/file/declaraciya.doc
- ▶ Європейська соціальна хартія. Турин, 18 жовтня 1961 р., ETS № 35; Страсбург, 03.05.1996 р. (переглянута), ETS № 163.
Джерело: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_062
- ▶ Європейський кодекс соціального забезпечення. Рада Європи, Страсбург, 16.04.1964 р., Переглянутий (ETS № 139) Рим, 6.11.1990 р.
Джерело: <http://www.uazakon.com/document/tpart17/isx17297.htm>

- ▶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи, Рим, 04.11.1950 р.
Джерело: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
- ▶ Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини: Конвенція про прав людини та біомедицину. Рада Європи, Ов'єдо, 04.04.1997 р.
Джерело: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.5620.0>
- ▶ Корейская декларация. Отчет Второго глобального саммита национальных ассоциаций хосписной и паллиативной помощи, Сеул, март 2005 г.
Джерело: <http://pallcare.ru/ru/?p=1175103301>, www.hpc-associations.net.
- ▶ Алма-Атинська декларація. Прийнята на Міжнародній конференції щодо первинної медико-санітарної допомоги, Алма-Ата, СРСР, 6-12.09.1978 р.
Джерело: www.euro.who.int/AboutWHO/Policy/20010827_1
- ▶ Пропозиції Комітету міністрів державам-учасникам для покращення розподілу медичної допомоги в лікарнях і поза лікарнями № R (80) 15. Комітет міністрів Ради Європи, 14.11.1980 р.
Джерело: Права людини в системі взаємовідносин “лікар-пацієнт” у відкритому суспільстві. – К.: Медицина України. – 2000.
- ▶ Познанська декларація “Про паліативний догляд у Східній Європі”. Прийнята учасниками циклу курсів з паліативної допомоги 25-29.05.1998 р.
- ▶ Пропозиція Комітету міністрів державам – учасникам відносно проблеми пацієнта як активного учасника власного лікування № R (80) 4. Комітет міністрів, 30.04.1980 р.
Джерело: Права людини в системі взаємовідносин “лікар-пацієнт” у відкритому суспільстві. – К.: Медицина України. – 2000.
- ▶ Пропозиція Комітету міністрів державам – учасникам про медичні дослідження на людині № R (90) 3. Комітет міністрів, 06.02.1990 р.
Джерело: Права людини в системі взаємовідносин “лікар-пацієнт” у відкритому суспільстві. – К.: Медицина України. – 2000.
- ▶ Рекомендація № Rec (2003) 24 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Про організацію паліативного догляду”: Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 12 листопада 2003 р. № Rec(2003)24, Rec(2003) 24. // <http://zakon.rada.gov.ua>; <http://pallcare.ru/ru/?p=&id=1174041904>

- ▶ Allende S, Carvell HC. Mexico. Status of Cancer Pain and Palliative Care. *J Pain & Symptom Manage*, Declaration of Guadalajara, 12(2)121: 123, 1996. (Біль при раку і паліативна допомога. Керування болем та симптомами, Декларація Гвадалахари).
- ▶ American Medical Association House of Delegates, Resolution Advances Palliative Medicine as Subspecialty, 2006. (Палата делегатів Американської медичної асоціації, Резолюція про розвиток паліативної медицини як спеціальності).
Source: www.supportivecarecoalition.org/CoalitionEnews/E-News+July+2006.htm
- ▶ European Federation of Older Persons (EURAG) Recommendation: Making Palliative Care a Priority on the European Health Agenda and Recommendations on Developing Palliative Care in Europe. 2004. (Рекомендації Європейської асоціації осіб похилого віку: Про визнання паліативної допомоги пріоритетним напрямом у плані розвитку охорони здоров'я в Європі та Рекомендації щодо розвитку паліативної допомоги в Європі).
Source: www.eurag-europe.org
- ▶ Luczak J. The Poznan Declaration (1998) (Познанська декларація).
Source: www.oncology.am.poznan.pl/ecept/declaration.php
- ▶ Montejo Rosas G. Mexican Declaration of Cancer Pain Relief, (1992) El enfermo con cáncer incurable y la medicina paliativa en Мéxico. *Salud Publica de Мéxico* 34(5): 569-574 (Мексиканська декларація з питань знеболення хворих на рак).
- ▶ Sebuyira LM, Mwangi-Powell F, Perira J and Spence C. The Cape Town Palliative Care Declaration: Home-Grown Solutions for Sub-Saharan Africa. *J PLL Mws* (2003) 6; 3: 341-343. (Кейптаунська декларація з паліативної допомоги: доморощені рішення для країн Африки південніше Сахари).

Міжнародні стандарти: міжнародні медичні організації

- ▶ Лісабонська декларація про права пацієнта. Всесвітня медична асоціація. Лісабон, Португалія, вересень/жовтень 1981 р.
- ▶ Міжнародний кодекс медичної етики. Всесвітня медична асоціація. Лондон, Англія, жовтень 1940 р.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=990_002
- ▶ Венеціанська декларація стосовно невиліковних захворювань. Всесвітня медична асоціація, Венеція, Італія, жовтень 1983 р.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=990_017

- ▶ Гонконгська декларація стосовно поганого поводження з людьми похилого віку. Всесвітня медична асоціація, 01.09.1989 р.
Джерело: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cg>
- ▶ Положення про захист прав та конфіденційність пацієнта. Всесвітня медична асоціація. Будапешт, Угорщина, 01.10.1993 р.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=990_056
- ▶ Положення щодо доступності медичної допомоги. Всесвітня медична асоціація. Відень, Австрія, 01.09.1988 р.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=990_030
- ▶ Положення щодо стратегії в галузі догляду за пацієнтами з тяжкими хронічними болями у разі невиліковних захворювань. Всесвітня медична асоціація, 01.10.1990 р.
Джерело: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=990_041

Національне законодавство

- ▶ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
- ▶ Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки: Закон України від 19.02.2009 р. № 1026-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 27. – Ст. 353.
- ▶ Про затвердження Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 року: Закон України від 23.12.2009 р. № 1794-VI // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1794-17&key=4/UMfPEGznhhvJA.ZiEgpRAtH14pws80msh8Ie6>
- ▶ Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013: Закон України від 19.02.2009 р. № 1026-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 27. – Ст. 994, 353.
- ▶ Про затвердження Загальнодержавної програми протидії захворюванню на туберкульоз у 2007–2011 роках: Закон України від 08.02.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 15. – Ст. 611.
- ▶ Про програму “Здоров'я літніх людей”: Указ Президента України від 10.12.1997 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua>

- ▶ Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми “Здоров'я нації” на 2002-2011 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. // Офіційний вісник України. – № 9. – Ст. 30.
- ▶ Про затвердження Комплексної програми розвитку медичної промисловості на 1997–2003 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. № 1538 // <http://zakon1.rada.gov.ua>
- ▶ Про затвердження Державної програми “Онкологія” на 2002-2006 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р. № 392 // Офіційний вісник України від 19.04.2002. – № 14. – Ст. 67.
- ▶ Про затвердження Державної програми “Дитяча онкологія” на 2006–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2006 р. № 983 // Офіційний вісник України. – № 29. – Ст. 69.
- ▶ Про затвердження Концепції стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу, на період до 2011 року та Національної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД на 2004–2008 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 р. № 264 // Офіційний вісник України. – № 10. – Ст. 103.
- ▶ Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.05.2008 р. № 728-р // Офіційний вісник України. – № 37 – Ст. 22.
- ▶ Про затвердження плану дій щодо поліпшення життєзабезпечення ветеранів війни на 2007–2010 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.09.2007 р. № 731-р // <http://zakon1.rada.gov.ua>
- ▶ Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.05.2008 р. № 728-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 37. С. 22. – Ст. 1240.
- ▶ Про штатні нормативи та типові штати закладів охорони здоров'я: Наказ МОЗ України від 23.02.2000 р. № 33 // <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0033282-00>
- ▶ Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги, симптоматичної та патогенетичної терапії хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД: Наказ МОЗ України від 03.07.2007 р. № 368 // www.moz.gov.ua/ua/main/?docID=8279

- ▶ Про затвердження Примірних положень про хоспіс та відділення паліативної допомоги хворим на ВІЛ-інфекцію та СНІД: Наказ МОЗ України від 27.12.2007 р. № 866 // <http://uapravo.net/data2008/basel3/ukr13561.htm>.
- ▶ Про внесення змін до складу Координаційної ради з паліативної та хоспісної допомоги при МОЗ України: Наказ МОЗ України від 23.10.2009 р. № 768 // <http://www.moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=13874>.
- ▶ Про затвердження Переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років: Наказ МОЗ України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 р. № 454/471/516 // Офіційний вісник України. – № 52. – Ст. 371.
- ▶ Типове положення про міждисциплінарну команду із забезпечення медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям та їх сім'ям: Наказ МОЗ України, МОН України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного Департаменту України з питань виконання покарань, Міністерство праці та соціальної політики від 23.11.2007 р. № 740/1030/4154/321/614а // Офіційний вісник України. – № 2. – Ст. 112.
- ▶ Про затвердження клінічного протоколу антиретровірусної терапії ВІЛ-інфекції у дорослих і підлітків: Наказ МОЗ України від 04.10.2006 р. № 658 // <http://www.moz.gov.ua>
- ▶ Про розширення антиретровірусної терапії хворих на ВІЛ-інфекцію/СНІД в Україні в 2004 р.: Наказ МОЗ України від 04.08.2004 р. № 394 // <http://www.moz.gov.ua>
- ▶ Про затвердження плану заходів МОЗ України щодо усунення порушень Закону України “Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення”, викладених у поданні Генеральної прокуратури від 11.02.2008 р. № 07/1/1-45: Наказ МОЗ України від 18.03.2008 р. № 143 // <http://www.moz.gov.ua>
- ▶ Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я: Наказ МОЗ України від 28.10.2002 р. № 385 // Офіційний вісник України від 29.11.2002. – № 46. – Ст. 131.
- ▶ Про затвердження заходів щодо розвитку паліативної допомоги в Україні на 2009-2010 роки: Наказ МОЗ України від 26.06.2009 р. № 463 // <http://www.moz.gov.ua>

- ▶ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Онкологічні захворювання в Україні. Проблема та шляхи подолання”: Постанова ВРУ від 20.04.2004 р. № 1688-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 379.
- ▶ Типове положення про міждисциплінарну команду із забезпечення медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям та їх сім'ям: Наказ МОЗ України, МОН України, Мінсім'ямолодьспорт України, Держдепартамент виконання покарань, Мінпраці України від 23.11.2007 р. № 740/1030/4154/321/614а. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 2. С. 112. – Ст. 64.
- ▶ Про затвердження Примірного положення про лікарню “Хоспіс” (відділення, палату паліативного лікування) для хворих на туберкульоз: Наказ МОЗ України від 11.06.2010 р. № 483 // <http://www.moz.gov.ua>
- ▶ Основні засади діяльності у сфері охорони здоров'я: проект Закону України № 5054 від 20.08.2009 р. // http://gska2.rada.gov.ua/pis/zweb_n/webproc4_I? id=&pf 3511=35944.
- ▶ Про затвердження Порядку надання паліативної та хоспісної допомоги: проект Наказу МОЗ України // <http://www.moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=14645>
- ▶ Концепції Державної програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги в Україні на 2010-2014 роки: проект // www.moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=10398

4

Керівні принципи та тлумачення

- ▶ Pain Management for Persons Living with HIV/AIDS. Position Statement. Association of Nurses in AIDS Care, 2005. (Опанування болю в осіб, які живуть з ВІЛ/СНІДом. Заява. Асоціація медичних сестер, які працюють у сфері ВІЛ/СНІДу).
Source: www.anacnet.org/media/pdfs/PS_ANAC_Pain_Management_Rev_01_2007.pdf
- ▶ Palliative Care. Position Statement. Association of Nurses in AIDS Care, 2006. (Паліативна допомога. Заява. Асоціація медичних сестер, які працюють у сфері ВІЛ/СНІДу).
Source: www.anacnet.org/media/pdfs/PS_PalliativeCare_App_9_2006.pdf
- ▶ The Care of the Dying Patients. Position Statement. American Geriatrics Society, 2002 (Організація допомоги пацієнтам, які помирають. Заява. Американське геріатричне товариство).
Source: www.americangeriatrics.org/products/positionpapers/careofd.shtml

Книжкові видання

- ▶ Berzoff J., Silverman R. (eds). *Living with Dying: A Comprehensive Resource for End-of-Life Care*. Columbia University Press, NY, 2004.
- ▶ Ferrell B., Coyle N. (eds) *Oxford Textbook of Palliative Nursing*, 3rd edition, 2006.
- ▶ Goldman A., Hain R., Liben R. (eds) *Oxford Textbook of Palliative Care for Children*, 2006.
- ▶ Gwyther L., Merriman A., Mpanga Sebuyira L., Shietinger H.: *A Clinical Guide to Supportive and Palliative Care for HIV/AIDS in Sub-Saharan Africa*, 2006. Source: www.apca.co.ug/publications/ClinicalGuide/index.htm
- ▶ Hanks G., Cherny N. and Calman K. (eds) *Oxford Textbook of Palliative Medicine*, 6th edition, 2006.
- ▶ O'Neill J.F., Selwyn P.A., Schietinger H. *A Clinical Guide to Supportive & Palliative Care for HIV/AIDS*, Washington, D.C.: Health Resources and Services Administration, 2003.
- ▶ Sen A. Elements of a theory of human rights. *Philosophy of Public Affairs*, 2004; 32:315-56. (Філософія суспільних відносин).
- ▶ Wright M., Clark D. (eds). *Hospice and Palliative Care in Africa: A Review of Development and Challenges*. Oxford University Press, United Kingdom, 2006.
- ▶ Авербух Е. С. Расстройства психической деятельности в позднем возрасте. Психиатрический аспект геронтологии и гериатрии. — Л., 1969.
- ▶ Александрова М.Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии. — СПб, 1994.
- ▶ Азон Б. Стресс излечим: Пер. с франц. — М., 1994.
- ▶ Актуальные проблемы ухода за больными на дому и в стационаре и значение патронажных служб в их решении: Материалы конференции. — М., 2000.
- ▶ Антология тяжелых переживаний: социально-психологическая помощь / Под ред. О.В. Красновой. — М., 2002.
- ▶ Ануфриев С.А. Планирование и организация школ медико-социальной помощи пожилым людям с хроническими заболеваниями. — СПб, 2000.

- ▶ Вулис Р. Если ваш близкий страдает душевной болезнью. Руководство для членов семей, друзей и социальных работников: Пер с англ. – М., 1998.
- ▶ Белоусова А. Сестринское дело при инфекционных болезнях с курсом ВИЧ-инфекции и эпидемиологии. – Ростов-на-Дону, 2000.
- ▶ ВИЧ-инфекция: Пособие для специалистов, осуществляющих уход в домашних условиях. Российский Красный Крест. – М., 2005.
- ▶ Варбан М., Матияш О., Шульга Л. Налоксон – средство контроля передозировок опиатами. Снижение вреда для лиц, употребляющих стимуляторы // <http://www.aidsalliance.org.ua/ru/library/our/naloxon/pdf/naloxon.pdf>
- ▶ Всё по уходу за больными в больнице и дома / Под общ. ред. Ю.П. Никитина, Б.П. Маштакова. – М., 1999.
- ▶ Иванов М.А., Мастеров Б.М. Основы практической социально-психологической работы с хроническими больными. Психология в обучении социальных работников. Программы, технологии / Под. ред. С.А. Беличевой, В.С. Торохтия. – М., 1998.
- ▶ Пузин С.Н. Медико-социальная экспертиза и реабилитация инвалидов // Медицинская помощь. – 2005. – № 5.
- ▶ Приверженность к АРВ-терапии // <http://www.aidsalliance.org.ua/ru/library/our/arv-commitment/pdf/arv-commitment.pdf>
- ▶ Афанасьев Е.Г. У истоков человеческой жизни: правовые аспекты. – М., 1994.
- ▶ Арьес З.Ф. Человек перед лицом смерти: Пер. с франц. – М., 1992.
- ▶ Блохин Н.Н. Деонтология в онкологии. – М., 1977.
- ▶ Вершинина С.Ф., Потявина Е.В. В помощь онкологическим больным. – СПб, 2005.
- ▶ Вершинина С.Ф., Потявина Е.В. Руководство для пациентов с онкологическими заболеваниями. – СПб, 2005.
- ▶ Гнездилов А.В. Психология и психотерапия потерь Пособие по паллиативной медицине для врачей, психологов и всех интересующихся проблемой. – СПб, 2004.
- ▶ Гнездилов А. В. Путь на Голгофу. Очерки работы психотерапевта в онкологической клинике и хосписе. – СПб, 1995.

- ▶ Гусева Н.К. Основы социальной защиты больных и инвалидов в Российской Федерации. – Нижний Новгород, 1999.
- ▶ Дельпере Н. Защита прав и свобод граждан преклонного возраста. – М., 1995.
- ▶ Дейтс Б. Жизнь после потери: Пер. с англ. – М., 1999.
- ▶ Депрессия: что нужно знать каждому. Американская медицинская ассоциация: Пер. с англ. – М., 2000.
- ▶ Ефремова К.Г. и др. В помощь пожилому человеку. Пособие для людей пожилого возраста, а также для тех, кто за ними ухаживает. – СПб, 2001.
- ▶ Книгге А. Об обращении с людьми. – М., 1994.
- ▶ Комли М. Учиться слушать: Азбука общения для работающих с пожилыми людьми. – М., 1999.
- ▶ Проблемы старости: духовные, медицинские и социальные аспекты. – М., 2003.
- ▶ Руководство по гериатрии : Под ред. Д.Ф.Чеботарева, Н.Б.Маньковского. – М., 1982.
- ▶ Тульчинский М.М. Особенности социально-психологической работы с людьми позднего возраста. Психология в обучении социальных работников. Программы, технологии / Под. ред. С.А. Беличевой, В.С. Торохтия. – М., 1998.
- ▶ Уход за престарелыми на дому: пособие для патронажных работников / Ред.-сост. Э.В. Карюхин. – М., 1999.
- ▶ Ерышев О.Ф., Спринц А.М. Психиатрия для всех. – СПб; М., 2005.
- ▶ Каппауф Г., Галльмайер В.М. Во всем виноват Гиппократ. Как продолжать жить с диагнозом “рак”: Пер. с нем. – М., 2002.
- ▶ Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я (порівняльно-правовий аспект): Монографія. – Ужгород: Ліра, 2006. – 172 с.
- ▶ Зильбер А.П. Трактат об эвтаназии. – Петрозаводск: ПетрГУ, 1998. – 464 с.
- ▶ Капину О.С. Эвтаназия в свете права на жизнь: Монография. – М.: Камерон, 2006. – 480 с.

- ▶ Кузьменко В.В. и др. Борьба с болью при повреждениях и заболеваниях опорно-двигательного аппарата. – М., 1996.
- ▶ Кромольская Б. Волонтеры в хосписе: Пер. с польск. – М., 2001.
- ▶ Кюблер-Росс Элизабет. О смерти и умирании: Пер. с англ. – СПб; Киев, 2001.
- ▶ Левин С. Кто умирает? Пер. с англ. – К., 1996.
- ▶ Лендорфф П. Хроническая боль. Пер. с англ. – СПб, 1998.
- ▶ Липтуга М.Е. и др. Паллиативная помощь. Краткое руководство. – СПб, 2001.
- ▶ Моуди Р. Жизнь после жизни. – М., 1991.
- ▶ Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику. – М., 1987.
- ▶ Лупальцов В.И. и др. Элементы общего ухода за больными в хирургическом стационаре. – Харьков, 1999.
- ▶ Матеріали IV Всеукраїнської (III Міжнародної) науково-практичної конференції. Львів, 22-24 квітня 2010 р. / Упоряд. І.Я. Сенюта, Х.Я. Терешко. – Львів: Видавництво ЛОБФ “Медицина і право”, 2010.
- ▶ Матеріали III Всеукраїнської (II Міжнародної) науково-практичної конференції. Львів, 23-24 квітня 2009 р. / Упоряд. І.Я. Сенюта, Х.Я. Терешко. – Львів: Видавництво ЛОБФ “Медицина і право”, 2009.
- ▶ Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 17-18 квітня 2008 р. / Упоряд. І.Я. Сенюта, Х.Я. Терешко. – Львів: Видавництво ЛОБФ “Медицина і право”, 2008.
- ▶ Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 19-20 квітня 2007 р. / Упоряд. І.Я. Сенюта, Х.Я. Терешко. – Львів: Видавництво ЛОБФ “Медицина і право”, 2007.
- ▶ Медицинская сестра: Практическое руководство по сестринскому делу / Под ред. Л.А. Корчинского. – СПб, 1999.
- ▶ Найтингейл Ф. Как нужно ухаживать за больными: Пер. с англ. – СПб, 1905.
- ▶ Никитин Ю.П., Маштаков Б.П. Всё по уходу за больными в больнице и дома. – М., 1999.
- ▶ Обеспечение и защита прав социально уязвимых групп пациентов / Под ред. О.П. Щепина. – М.: НИИ СГЭ и УЗ им. Н.А. Семашко, 2000. – 69 с.

- ▶ Палунин В.С. Медико-социальная реабилитация больных и инвалидов и лиц пожилого возраста. — М., 1991.
- ▶ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. — СПб: Юридический центр Пресс, 2003. — 370 с.
- ▶ Резников С.Г., Рожков А.Г. Одиночество: медико-социальные аспекты. — Омск, 1995.
- ▶ Сенюта І. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: Монографія. — Львів: Астролябія, 2007.
- ▶ Біоетика / Пер. з італ. В.Й Шовкун: Підручник. — Львів: Видавництво ЛОБФ "Медицина і право", 2007. — 672 с.
- ▶ Зильбер А.П. Этюды медицинского права и этики / А.П. Зильбер. — М.: МЕДпресс-информ, 2008. — 848 с.
- ▶ Летов О.В. Биоэтика и современная медицина / РАН ИНИОН, Центр гуманитарных науч.-информ.исслед. Отдел философии. — М., 2009. — 252 с.
- ▶ Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее / Под ред. С.В. Вековшиной, В.Л. Кулиниченко. — К.: Видавець Карпенко В.М., 2002. — 215 с.
- ▶ Вековшиной С.В., Кулиниченко В.Л. Биоэтика: начала и основания (Философско-методологический анализ). — К.: Сфера, 2002. — 152 с.
- ▶ Саймонтон К., Саймонтон С. Психотерапия рака. Пер. с англ. — СПб, 2001.
- ▶ Силуянова И.В. Руководство по этико-правовым основам медицинской деятельности: Учеб. пособие / И.В. Силуянова. — М.: МЕДпресс-информ, 2008. — 224 с.
- ▶ Силуянова И.В. Биоэтика в России: ценности и законы. — М., Грантъ, 2001. — 192 с.
- ▶ Тен Е.Е. Основы медицинских знаний. — М., 2005.
- ▶ Уход и патронаж: Пер. с датского. — М., 2000.
- ▶ Филатова С.А. и др. Геронтология. — М., 2005.
- ▶ Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалида. — М., 1991.
- ▶ Архитектура и инвалиды / Под ред. А.Я. Никольской, Т.Н. Самохиной, В.Л. Хайта. — М., 1992.

- ▶ Архитектурная среда обитания инвалидов и престарелых / Под ред. В.К.Степанова. — М., 1989.
- ▶ Ким Е. Независимая жизнь лиц с ограниченными возможностями. — М., 1997.
- ▶ Концепция социокультурной политики в отношении инвалидов в Российской Федерации. — М., 1997.
- ▶ Фогель А., Водрашке Г. Основы ухода за больными на дому: Пособие для работы в группе и самостоятельного изучения. — М., 1998.
- ▶ Харди И. Врач, сестра, больной. Психология работы с больными: Пер. с венг. — Будапешт, 1988.
- ▶ Хетагурова А.К. Паллиативная помощь: медико-социальные, организационные и этические принципы. — М., 2003.
- ▶ Чернов В.Н., Таранов И.И., Маслов А.И. Уход за хирургическими больными. — М., 2004.
- ▶ Краснова О.В. Практикум по работе с пожилыми людьми: опыт России и Великобритании. — М., 2001.
- ▶ Линдемманн Э. Клиника острого горя. — М., 1984.
- ▶ Мэй Р. Искусство психологического консультирования. — М., 1994.

Статті, доповіді та інші документи

Паліативна допомога як право людини

- ▶ Brennan F. Palliative Care as a Human Right. *Journal of Pain and Symptom Management*. In Press, May 2007.
- ▶ Brennan F, Gwythr L, Harding R. Palliative Care as a Human Right. Background paper. New York: Public Health Program, OSI, 2008. Source: http://www.soros.org/initiatives/health/focus/law/articles/publications/publications/pchumanright_20080101
- ▶ California Bus. And Prof. Code, s. 2190.5, and 2313 (West 2004); Medical Treatment Act (1994) Australian Capital Territory, s 23 (1); Consent to Medical Treatment and Palliative Care Act 1995 (South Australia), s. 17 (1).
- ▶ Estate of Henry James v Hillhaven Corporation. No. 89 CVS 64 (North Carolina Superior Court Division) 1991. Source: www.painandthelaw.org/malpractice/undermedicating_cases.php

- ▶ Harding R. Palliative Care. A basic human right.
Source: www.id21.org/insights/insights-h08/art00.html
- ▶ In the High Court of Delhi at New Delhi Extraordinary Civil Writ Jurisdiction Civil Writ Petition. No. 942 of 1998-Orders.
- ▶ Montreal Statement on the Human Rights to Essential Medicines (2005).
Source: www.economyandsociety.org/events/Pogge_background_paper2.pdf.
- ▶ Pope Benedict XVI. Message of His Holiness Benedict XVI for the Fifteenth World Day of the Sick. December 8, 2006.
Source: www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/messages/sick/documents/hf_ben-xvi_mes_20061208_world-day-of-the-sick-2007_en.html
- ▶ Recommendation Rec (2003)24 of the Committee of Ministers to member states on the organization of palliative care. Adopted by the European Committee of Ministers on November 12, 2003.
Source: [www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Health/Recommendations/Rec\(2003\)24.asp](http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/Health/Recommendations/Rec(2003)24.asp)
- ▶ Somerville M. Human Rights and Medicine. The Relief of Suffering. In: Cotler I and Eliadis FD, ed. *International Human Rights Law: Theory and Practice*. Pg. 505-522. Montreal: Canadian Human Rights Foundation, 1992.
- ▶ Standing Committee on Social Affairs, Science and Technology. Quality end-of-life care: the right of every Canadian; final report of the Subcommittee to update of Life and Death. Senate of Canada. June, 2000.
Source: www.parl.gc.ca/36/2/parlbus/commbus/senate/Com-e/upda-e/rep-e/repfinjun00-e.htm
- ▶ Treatment Action Campaign v Minister of Health (Kwa-Zulu-Natal). Constitutional Court of South Africa. (2002).
Source: www.tac.org.za/Documents/MTCTCourtCase/ConCourtJudgmentOrderingMTCTP-5July2002.pdf
- ▶ Анохина Ю. Уход за больными: альтернатива есть // Сестра милосердия. — 2002. — № 4.
- ▶ Арешев Г. Перед концом и после него // Медицинская сестра. — 2002. — № 1.
- ▶ Антипина Н.В. Современные проблемы оказания медико-социальной помощи пациентам хосписа // Медицинская помощь. — 2004. — № 4.
- ▶ Березнев В.Я., Хромов А.С. К вопросу организации медико-социальной помощи престарелым в стационаре: Материалы консультативного международного семинара. — М., 1995.

- ▶ Брюзгин В.В. Лечение хронической боли у онкологических больных // Медицинская сестра. — 2002. — № 1.
- ▶ Борисевич Н.М. Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права “Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми, і перспективи вдосконалення” (м. Львів, 17-18 квітня 2008 р.). — С. 34-37.
- ▶ Борисевич Н.М. Евтаназія: до питання про поняття, види та деякі критерії застосування // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції працівників-науковців. — 2006. — 10-11 лист. — С. 30-32.
- ▶ Бялик М.А. Хоспис: этический выбор // Медицинское право и этика. — 2002. — № 3. — С. 48-55.
- ▶ В помощь патронажному работнику. Подборка материалов. Иерусалим; СПб, 1999.
- ▶ Вовченко В.А. Психотерапевтический контакт медсестры и пациента // Медицинская сестра. — 2003. — № 6.
- ▶ Волков С.Р., Волкова М.М. Основные медико-социальные проблемы лиц пожилого и старческого возраста // Медицинская сестра. — 2003. — № 6.
- ▶ Голенков А.В., Аверин А.В. Пациент психиатрической клиники // Медицинская сестра. — 2004. — № 4.
- ▶ Губський Ю.І., Царенко А.В., Скорина О.О., Сердюк В.Г., Бобров О.Є., Вольф О.О. Актуальні питання впровадження системи паліативної допомоги та забезпечення прав пацієнтів з обмеженим прогнозом життя в Україні // Право на медичну допомогу в Україні — 2008. Харківська правозахисна група. — Харків: Права Людини, 2009. — С. 224-266.
- ▶ Губський Ю.І. Паліативна допомога: перші кроки на шляху становлення” // Аптека. — 2009. — № 706 (35) // <http://www.apteka.ua/article/9295>
- ▶ Даннинг К. Развитие медико-социальной помощи в здравоохранении: Материалы семинара. М.,1997.
- ▶ Демин Е.И., Чулкова В.А. Возможности улучшения качества жизни онкологических больных // Вопросы онкологии. — 1992. — Т. 38. — № 1.

- ▶ Егоров В.В., Селеев В.Н. Паллиативное лечение в гериатрии. Отделение для длительного пребывания больных // Вторая международная научно-практическая конференция. Тезисы докладов. — М., 1997.
- ▶ Ефремова К.Г. и др. Олигофрения: медико-социальный аспект // Медицинская сестра. — 2002. — № 1.
- ▶ Здоровье и благополучие пожилых. Подходы к многоаспектной оценке / ВОЗ. — Женева, 1987.
- ▶ Калиш Р. Пожилые люди и горе. Реферативный обзор. Психология зрелости и старения, 1997, № 1.
- ▶ Князевич В.М., Митник З.М., Губський Ю.І. Паліативна і хоспісна медицина: концепція, складові, розвиток в Україні (за даними наукової літератури) // Україна — здоров'я нації. — 2009. — № 3 (11/09). — С. 55-63.
- ▶ Ковалев М.И. Право на жизнь и право на смерть // Государство и право. — 1992. — № 7. — С. 68-75.
- ▶ Лапотников В.А. и др. Уход за больным в паллиативной медицине. Медицинская сестра. — 2000. — № 2.
- ▶ Малина Н.И. Пациенты, поступающие на плановую операцию: эмоции, страхи, ожидания. Медицинская сестра. — 2005. — № 4.
- ▶ Митник З.М., Губський Ю.І., Царенко А.В., Бобров О.Є., Сердюк В.Г., Колякова Н.О. Діяльність МОЗ України щодо створення служби паліативної та хоспісної допомоги // X з'їзд ВУЛГ. 24—27.09.2009. — Українські медичні вісті. — 2009. — Т. 8. — № 1-4 (68-71). — С. 323-324.
- ▶ Нефедова И. Л. Организация медико-социальной помощи на дому лицам старше 60 лет: Автореф. дисс. канд. мед. наук. — М., 1991.
- ▶ О ятрогениях: “круглый стол” // Медицинская сестра. — 2005. — № 5.
- ▶ Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии // Юридическая практика. — № 48. — 28 ноября 2001.
- ▶ Ответственность перед умирающим // Провизор. — 2001. — № 13.
- ▶ Островская И.В. Психологические особенности профессионального общения медсестры с пациентами пожилого и старческого возраста // Медицинская сестра. — 2003. — № 6.
- ▶ Паллиативная медицина // Здравоохранение. — 2002. — № 6.

- ▶ Паллиативная помощь // Русский медицинский журнал. – 1998. – № 1.
- ▶ Палева Л.Г. Субъективное переживание страха пациентами соматического стационара. Медицинская сестра. – 2001. – № 2.
- ▶ Пам'ятка дітям та їхнім законним представникам, щодо дотримання прав пацієнтів при наданні медичної допомоги // Медичне право. Спец. випуск. – 2009. – № 1. – С. 71-73.
- ▶ Першин М.С. За гранью эвтаназии: легко ли “легко умирать”? // Альфа и Омега. – 2005. – № 42. – С. 297-316.
- ▶ Пологов В. Паллиативная медицина // Главный врач. – 2002. – № 6.
- ▶ Полевська Л. Грань гуманності: право на гідну смерть // Високий Замок. 2002. – 5 бер.
- ▶ Подопригора Г.М. Современные аспекты сестринского дела в гериатрии // Медицинская сестра. – 2002. – № 1.
- ▶ Садикова Н.Б. 10000 советов медсестре по уходу за больными. – Минск, 2000.
- ▶ Сальников В., Кузнецов Э., Старовойтова О. Право на смерть в системе соматических прав человека // Современное медицинское право в России и за рубежом: Сб. науч. тр. – М.: ИНИОН, 2003. – С. 350-372.
- ▶ Селвин Питер А. Трудности и возможности паллиативного ухода при ВИЧ/СПИДе. Нью-Йорк: Электронное издание.
http://www.infoshare.ru/pdf/globus_konf/09.pdf?PHPSESSID=221fbd06382bde8648e5166101bd50f6.
- ▶ Сондерс С. Помощь умирающим // Здоровье мира. – 1982. – № 11.
- ▶ Флоря В. Лишение жизни по желанию лица (эвтаназия) // Медичне право. – 2009. – № 3 (I). – С. 54-63.
- ▶ Царенко А.В., Губський Ю.І., Сердюк В.Г., Вольф О.О. Співпраця громадських організацій та державних установ у підготовці кадрів для служби паліативної та хоспісної допомоги // X з'їзд ВУЛТ. 24–27.09.2009. – Українські медичні вісті. – 2009. – Т. 8. – № 1-4 (68-71). – С. 377.
- ▶ Чистякова А.Ю. с соавт. ВИЧ-инфицированный в семье // Медицинская сестра. – 2001. – № 6.
- ▶ Чернега К.А. особенности правового регулирования эвтаназии в России // Гражданин и право. – 2003. – № 1.

Опанування болю як право людини

- ▶ Brennan F., Cousins M.J. *Pain Relief as a Human Right. Pain – Clinical Updates*. Volume XII, No. 5, September 2004.
- ▶ Foley K.M., Wagner J.L., Joranson D.E., Gelband H. Pain Control for People with Cancer and AIDS. *Disease Control Priorities in Developing Countries*. 2nd Edition. Oxford University Press, 2006; 981-994.
- ▶ Scholten W., Nygren-Krug H., Zucker H.A. WHO paves the way for action to free people from the shackles of pain. Editorial. *Anesthesia & Analgesia*, special issue on pain management as a human right. *Anes. Analg.* 2007 Jul; 105(1): 1-4.
Source: www.anesthesia-analgesia.org/cgi/content/full/105/1/1?maxtoshow=&HITS=10&hits=10&RESULTFORMAT=&author1=Scholten&andorexactfulltext=and&searchid=1&FIRSTINDEX=0&sortspec=relevance&resourcetype=HWCIT
- ▶ World Hospice and Palliative care Day 2007, Access to Pain Relief- An Essential Human Right: The State of the World (Published by the Help the Hospices for the Worldwide Palliative Care Alliance), September 2007.
Source: www.worldday.org/documents/access_to_pain_relief.pdf

Основні медичні препарати і права людини

- ▶ Foley K.M., Wagner J.L., Joranson D.E., Gelband H. Pain Control for People with Cancer and AIDS. *Disease Control Priorities in Developing Countries*. 2nd Edition. Oxford University Press, 2006; 981-994.
- ▶ Ghooi R.B., Ghooi S.R. A Mother in Pain. *The Lancet*, 1998;352 (9138):1622.
- ▶ Ghooi R.B., Ghooi S.R., Chaturvedi H.K. Pain Relief in India. *The Lancet* 1999; 353 (9):677.
- ▶ Hogerzeil H.V. Essential Medicines and Human Rights: What Can They Learn from Each Other? Bulletin of the World Health Organization, May 2006; 84.
- ▶ Hogerzeil H.V., Samson M., Casanovas J.V., Rahmani L. Access to Essential Medicines As Part of the Fulfillment of the Right to Health: Is It Enforceable through the Courts? Department of Medicines Policy and Standards, World Health Organization, Geneva, 2006.
- ▶ WHO (World Health Organization) Assuring the Availability of Opioid Analgesics for Palliative Care, Report on WHO Workshop. Budapest, Hungary, 2002.
Source: www.euro.who.int/document/e76503.pdf

Інше

- ▶ African Palliative Care Association. 2006. Advocacy Workshop for Palliative Care in Africa: A Focus on Essential Pain Medication Accessibility. Uganda: APCA.
Source: www.apca.co.ug/advocacy/workshop/index.htm
- ▶ African Palliative Care Association. 2006. The Report on Pain Relieving Drugs in 12 African PEPFAR Countries. Uganda: APCA
Source: www.apca.co.ug/publications/painrelief.htm
- ▶ African Palliative Care Association. 2006. Mentoring for Success: A Manual for Palliative Care Professionals, Organizations and Associations. Uganda: APCA.
Source: www.apca.co.ug/publications/mentorship.htm
- ▶ *A Journal of Pain and Symptom Management* special issue on “The Current Status of Palliative Care”, May 2007.
- ▶ American Declaration of Rights and Duties of Man, O.A.S. Res. XXX, adopted by the Ninth International Conference of American States (1948).
- ▶ Guellec D. Delhi High Court’s Surprise Decision, 1998.
Source: www.Sulekha.com
- ▶ Rajagopal MR, Joranson DE, Gilson AM. Medical Use, Misuse, and Diversion of Opioids in India. *The Lancet* 2001. July 14; 358(9276): 139-43.
- ▶ Singh K. In “Terminal Illness and Pain” *Hindustan Times*, June 27, 1998.
- ▶ Singer EJ, Zorilla C, Fahy-Chandon B, Chi S, Syndulko K, Tourtellotte WW. 1993. Painful Symptoms Reported by Ambulatory HIV-Infected Men in a Longitudinal Study. *Pain* 54(1): 15-19.
- ▶ Stjernsward J, Clark D. 2003. Palliative Medicine: A Global Perspective. In *Oxford Textbook of Palliative Medicine*, 3rd ed., ed. D. Doyle, G.W. C. Hanks, N. Cherny, and K. Calman, 1199-222. New York: Oxford University Press.
- ▶ The International Observatory on End of Life Care to map the development of hospice and palliative care globally.
Source: www.eolc-observatory.net
- ▶ UNAIDS (2000) AIDS Palliative Care, UNAIDS Technical Update.
Source: data.unaids.org/Publications/IRC-pub05/JC453-PalliCare-TU_en.pdf
- ▶ UNICEF (2004) The Framework for the protection, care and support of orphans and vulnerable children living in a world with HIV and AIDS.
Source: www.unicef.org/publications/files/Enhanced_Protection_for_Children_Affected_by_AIDS.pdf

- ▶ UNODC/WHO/UNAIDS (2006) HIV Prevention, Care, Treatment and Support in Prison Settings. A Framework for an Effective National Response.
- ▶ United Nations. 1961. Single Convention on Narcotic Drugs. Source: www.incb.org/pdf/e/conv/convention_1961_en.pdf.
- ▶ Webster R, Lacey J, Quine. Palliative Care: A Public Health Priority in Developing Countries. *Journal of Public Health Policy* 2007; 28:28-39.
- ▶ WHO (World Health Organization). 2007. Cancer Control: Knowledge into Action. A Guide to Effective Programmes. Palliative Care. Geneva: WHO. In Press. Source: www.who.int/cancer/modules/Order%20form.pdf
- ▶ WHO (World Health Organization). 2006. 34th Report of the WHO Expert Committee on Drug Dependence. Technical Report 942. Geneva: WHO. Source: whqlibdoc.who.int/trs/WHO_TRS_942_eng.pdf
- ▶ WHO (World Health Organization). 2006. Palliative Care is An Essential Part of Cancer Control and Can Be Provided Relatively Simply and Inexpensively. Geneva: WHO. Source: www.who.int/cancer/palliative/en/
- ▶ WHO (World Health Organization). 2004. Davies E, Higginson IJ, eds. The Solid Facts: Palliative Care. Geneva: WHO. Source: www.euro.who.int/document/E82931.
- ▶ WHO (World Health Organization). 2004. Davies E, Higginson IJ, eds. Better Palliative Care of Older People. Geneva: WHO. Source: www.euro.who.int/document/E82933.pdf
- ▶ WHO (World Health Organization). 2004. Palliative Care: Symptom Management and End of Life Care. Integrated Management of Adolescent and Adult Illness. Geneva: WHO. Source: www.who.int/3by5/publications/documents/en/genericpalliativecare082004.pdf
- ▶ WHO (World Health Organization). 2000. Achieving Balance in National Opioids Control Policy: Guidelines for Assessment. Geneva: WHO. Source: www.painpolicy.wisc.edu/publicat/00whoabi/00whoabi.htm
- ▶ WHO (World Health Organization). 2002. A Community Health Approach to Palliative Care for HIV/AIDS and Cancer Patients in Sub-Saharan Africa. Geneva: WHO. Source: www.who.int/cancer/publications/en/

- ▶ WHO (World Health Organization). 1996. Cancer Pain Relief: with a Guide to Opioid Availability, 2nd Edition. Technical Report. Geneva: WHO.
Source: www.painpolicy.wisc.edu/publicat/cprguid.htm
- ▶ WHO (World Health Organization). 1990. Cancer Pain Relief and Palliative Care in Children. Geneva: WHO.
Source: www.who.int/bookorders/francais/detart2.jsp?sesslan=2&codlan=1&codcol=15&codcch=459
- ▶ Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я: Як Україні досягти європейського рівня якості послуг?: Збірка тез конференції – К.: Сфера, 2007. – 250 с.
- ▶ Сальников В., Кузнецов Э., Старовойтова О. Право на смерть в системе соматических прав человека // Современное медицинское право в России и за рубежом: Сб. науч. тр. – М.: ИНИОН, 2003.
- ▶ Барміна Г. Проблеми розвитку паліативної допомоги в Україні. Пропозиції щодо їх подолання // Аптека. – 2008. – № 632(11) // <http://www.apteka.ua/article/6348>
- ▶ Березовська І. Паліативна опіка – тест для суспільства // Львівська газета. – 2008. – № 139(447) // <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2008/09/23/34515/>
- ▶ Декларація про співпрацю в сфері паліативної опіки. Звернення Всеукраїнської асоціації паліативної допомоги // http://www.deti.zp.ua/show_article.php?a_id=1412
- ▶ Є Psycho онкології актуальні в паліативної допомоги? // <http://www.scumdoctor.com/Ukrainian/senior-care/palliative-care/Is-Pscho-Oncology-Relevant-In-Palliative-Care.html>
- ▶ Катриченко Т. Боротьба з раком: без крові і болю // Главред. – 2009 // <http://ua glavred.info/archive/2009/09/14/171731-3.html>
- ▶ Ольшевська Н. Паліативна допомога: фізично тяжка справа, духовно – вдячна // Ваше здоров'я. – № 40(967) // <http://www.vz.kiev.ua/med/40-08/6.shtml>
- ▶ Паліативна допомога – достойний відхід у вічність // http://rozmai.com.ua/view_subpage.php?id=46
- ▶ Паліативна допомога в МС “Добробут” // http://med.dobrobut.com/palliative_help?lang=ua
- ▶ Паліативна допомога в Печерському районі // <http://www.kmv.gov.ua/news.asp?IdType=14&Id=210261>

- ▶ Паліативна допомога є не лише медичною проблемою // LIKAR.INFO – 2008 // <http://www.likar.info/news/15591.html>
- ▶ Паллиативная помощь. Убедительные факты / Под ред. E. Davies, I. J. Higginson. ВОЗ, 2005 г.
Джерело: <http://www.euro.who.int/document/e82931r.pdf>
- ▶ Принципи паліативної допомоги // <http://www.scumdoctor.com/Ukrainian/senior-care/palliative-care/Principles-Of-Palliative-Care.html>
- ▶ Проблеми розвитку паліативної допомоги в Україні. Пропозиції щодо їх подолання // Аптека. – 2008. – № 632 (11) // <http://www.apteka.ua/article/6348>
- ▶ Розвиток національної системи охорони здоров'я: стан, перспективи та шляхи розбудови. IV з'їзд спеціалістів з соціальної медицини та організаторів охорони здоров'я // http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Sjgz/2008_3/PH_N3_2008_7.pdf
- ▶ Роль духовності в паліативній допомозі // <http://www.scumdoctor.com/Ukrainian/senior-care/palliative-care/Role-Of-Spirituality-In-Palliative-Care.html>
- ▶ Сердюк В. Звернення до громадськості та ЗМІ з нагоди Світового дня хоспісної та паліативної допомоги // http://www.deti.zp.ua/show_article.php?a_id=1412
- ▶ Сердюк В., Якименко О. Паліативна допомога: батьки та діти разом // <http://www.civicua.org/news/view.html?q=987815>
- ▶ Скрипник О. Паліативний підхід до вічності // Дзеркало тижня. – 2007. – № 8(637)3 // <http://www.dt.ua/3000/3450/55978/>
- ▶ Таранюк Г. Хоспіс як соціальний заклад та система допомоги // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – № 3-4. – С. 161-169.
- ▶ Таранюк Г. Хоспісний рух в США: стан, проблеми, перспективи // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – № 1. – С. 3-12.
- ▶ Теличко А. Проблеми хоспісу <http://news.saloninfo.com.ua/arhiv/arhiv18303.html>
- ▶ Триває діалог громадських організацій та державних інституцій в питанні надання паліативної та хоспісної допомоги // <http://www.moz.gov.ua/ua/main/press/?docID=11499>

- ▶ Устінов О. Паліативна допомога: перші кроки на шляху становлення // Аптека. — 2009. — № 706(35) // <http://www.apteka.ua/article/9295>
- ▶ Царенко А., Вольф О. Всесвітній день хоспісної і паліативної допомоги // http://medpravo.org/?page=news&news_id=19320091015113646.00&p=1
- ▶ Що таке паліативна допомога? // <http://www.scumdoctor.com/Ukrainian/senior-care/palliative-care/index.html>
- ▶ Щур Е. Приречені на вічний спокій // Науковий світ. — 2007. — № 9. — С. 20-21.
- ▶ Знеболення для невиліковно хворих в Україні часто недоступне // <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/190121>
- ▶ Контроль болю при паліативній допомозі // http://rozmai.com.ua/view_subpage.php?id=83
- ▶ Права людини у сфері паліативної допомоги // <http://www.lawngo.net/index.php?itemid=844>

Періодичні видання

Спеціалізовані періодичні видання

- ▶ Health and Human Rights: An International Journal // <http://www.hhrjournal.org>
- ▶ The Lancet // <http://www.thelancet.com>
- ▶ BMC International Health and Human Rights // <http://www.Biomedcentral.com>
- ▶ Journal of Law, Medicine and Ethics // <http://www.jlme.org>
- ▶ Journal of Medical Ethics // <http://jme.bmj.com>
- ▶ British Medical Journal // <http://www.bmj.com>
- ▶ Conflict and Health // <http://www.conflictandhealth.com>
- ▶ European Journal of Health Law // <http://www.brill.nl/ejhl>
- ▶ Ваше здоров'я. Медична газета <http://www.vz.kiev.ua/about.shtml>
- ▶ Військова медицина України. Щоквартальний науково-практичний журнал // www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/vmu/index.html
- ▶ Запорізький медичний журнал // <http://www.zsmu.info>

- ▶ Здоров'я України. Медична газета // <http://health-ua.com/>
- ▶ Медичне право. Загальнодержавний науково-практичний журнал (Україна) <http://medicallaw.org.ua/vidavnictvo/medychne-pravo/>
- ▶ Охорона здоров'я України. Науково-практичний журнал, заснований Міністерством охорони здоров'я України.
- ▶ Східноєвропейський журнал громадського здоров'я // www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/sjgz/index.html.
- ▶ Українська медична газета // <http://biz-center.kiev.ua/gazety/ukrajinska-medychna-gazeta/>
- ▶ Український медичний часопис // <http://www.umj.com.ua>
- ▶ Медицинское право. Федеральный научно-практический журнал (РФ) // http://www.med-law.ru/index_pechat.html
- ▶ “Щотижневик Аптека” // <http://www.apteka.ua/>

Інтернет-журнали (“Живі” журнали)

- ▶ Буковинцям потрібен хоспіс або Як померти щасливим <http://versii.cv.ua/i/?p=4669>
- ▶ Державна програма розвитку паліативної та хоспісної допомоги <http://novitsky.livejournal.com/110991.html>
- ▶ Евтаназія: вбивство в ім'я співчуття чи реанімація сатанізму? <http://webcommunity.org.ua/2009/11/21/evtanaziya-vbyvstvo-v-imyua-spivchuttya-chy-reanimatsiya-satanizmu/>
- ▶ Клієнти паліативних та хоспісних закладів гостро потребують безоплатної юридичної допомоги <http://politiko.com.ua/blogpost3258>
- ▶ Скрипник О. Паліативний підхід до вічності <http://www.dt.ua/3000/3450/55978/>
- ▶ Потрібен закон про допомогу смертельно хворим <http://gazeta.ua/index.php?id=186010eid=468>
- ▶ Співпраця медиків та церкви для допомоги онкохворим <http://www.credo-ua.org/2009/06/1929/>
- ▶ Якісна паліативна допомога. Етап перший <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1126946>

Веб-сайти

- ▶ African Palliative Care Association
www.apca.co.ug
- ▶ American Academy of Hospice and Palliative Medicine
www.aahpm.org
- ▶ Asia Pacific Hospice Palliative Care Network
www.aphn.org/content/Disarticle.asp?I=2
- ▶ Elton John AIDS Foundation
www.ejaf.org
- ▶ European Association for Palliative Care
www.eapcnet.org
- ▶ Foundation for Hospices in Sub-Saharan Africa
www.fhssa.org
- ▶ Help the Hospices
www.helpthehospices.org.uk
- ▶ Hospice Information Service
www.hospiceinformation.info
- ▶ Hospice Africa Uganda
www.hospiceafrica.or.ug
- ▶ International Association for Hospice and Palliative Care
www.hospicecare.com
- ▶ International Network for Cancer Treatment and Research
www.inctr.org
- ▶ International Observatory on End of Life Care
www.eolc-observatory.net
- ▶ International Palliative Care Initiative, Public Health Program, Open Society Institute
www.soros.org/initiatives/health/focus/ipci
- ▶ Latin American Association for Palliative Care
www.cuidadospaliativos.org
- ▶ National Hospice and Palliative Care Organizations
www.nhpco.org/templates/1/homepage.cfm
- ▶ Pain and Policy Studies Group
www.painpolicy.wisc.edu

- ▶ Palliative Care Initiative, The Diana, Princess of Wales Memorial Fund
www.theworkcontinues.org/microsite_palliative.shtml
- ▶ Palliative Care. The Solid Facts
www.euro.who.int/document/E82931.pdf
- ▶ The International Association for the Study of Pain
www.iasp-pain.org
- ▶ World Health Organization: National Cancer Control Programmes – Policies and Managerial Guidelines.
www.who.int/cancer/publications/en/#guidelines
- ▶ Worldwide Palliative Care Alliance
www.wwpca.net
- ▶ Journal of Palliative Medicine // www.liebertpub.com/ipm
- ▶ Информационный сайт Паллиативная/хосписная помощь
<http://pallcare.ru/ru/>
- ▶ Медичний сайт, на якому розміщені публікації щодо надання паліативної допомоги
<http://www.scumdoctor.com/Ukrainian/senior-care/palliative-care/index.html>
- ▶ Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації паліативної допомоги
<http://www.palliative.com.ua/>
- ▶ Офіційний сайт Європейського суду з прав людини
<http://www.echr.coe.int/echr>
- ▶ Офіційний сайт Кабінету Міністрів України
<http://www.kmu.gov.ua/control/>
- ▶ Офіційний сайт Конституційного Суду України
<http://www.ccu.gov.ua/uk/index>
- ▶ Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України
<http://moz.gov.ua>
- ▶ Офіційний сайт Міністерства юстиції України. Єдиний реєстр громадських формувань. <http://www.minjust.gov.ua/0/18502>
- ▶ Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. <http://www.ombudsman.kiev.ua/>
- ▶ Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. <http://www.khpg.org/>

- ▶ Правовий простір: безоплатна правова допомога в Україні
<http://pravo.prostir.ua/offices/260.html>
- ▶ Сайт Міжнародної неурядової організації Amnesty International
<http://amnesty.org.ua/vznaj/ai/pro-amnesty-international/>
- ▶ Сайт, що висвітлює проблеми хоспісної медицини у Львові //
<http://holimed.lviv.ua>
- ▶ Сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) //
<http://www.who.int/ru/>
- ▶ Сайт Всеукраїнської благодійної організації “Всеукраїнська рада захисту прав та безпеки пацієнтів” // <http://medpravo.org/?page=inform&lang=ukr>
- ▶ Сайт Всеукраїнської громадської організації “Фундація медичного права та біоетики України” // <http://www.medicallaw.org.ua/>
- ▶ Сайт для юристів та медиків, присвячений висвітленню проблем законодавчого забезпечення охорони здоров'я України та надання якісної медичної допомоги // <http://www.health-ua.com/articles/295.html>
- ▶ Сайт Дніпропетровської асоціації якості життя людини //
<http://www.medsoc.dp.ua>
- ▶ Сайт Інституту прав людини // <http://www.hrights.ru/>
- ▶ Сайт інформаційно-освітнього центру “Жіноча мережа” //
<http://www.feminist.org.ua>
- ▶ Сайт Кременчуцької міської громадської організації сприяння профілактиці соціально-негативних явищ в суспільстві “Порятунок” //
<http://www.poryatunok.8m.com/>
- ▶ Сайт Львівського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді // <http://locssm.ipsys.net/>
- ▶ Сайт Міжнародного фонду “Відродження” // <http://www.irf.kiev.ua/>
- ▶ Сайт Міжнародної мережі благодійних організацій, яка займається підтримкою розвитку суспільства, соціальною діяльністю та наданням допомоги людям // <http://caritas-ua.org/>
- ▶ Сайт міської благодійної організації “Паліативна допомога” у м. Севастополі // <http://www.health.gov.ua/www.nsf/0/905cb2550c6e6d64c2256d3e0040afbb?OpenDocument>

- ▶ Сайт Національного інституту раку // <http://www.unci.org.ua/>
- ▶ Сайт Національної асоціації медичного права Росії // <http://www.med-law.ru/>
- ▶ Сайт Общества специалистов паллиативной/хосписной помощи Республика Молдова, 14 августа 2006 // <http://x.amega.hu/archive.php?pid=11&id=85>
- ▶ Сайт, присвячений захисту прав пацієнтів // <http://www.healthrights.in/>
- ▶ Сайт Севастопольської міської благодійної організації “Гавань” // <http://www.havenplus.sevsky.net>
- ▶ Сайт Товариства Червоного Хреста України // <http://www.redcross.org.ua>
- ▶ Сайт Української Гельсінської спілки з прав людини // <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1157117975>
- ▶ Международный медицинский центр ОН КЛИНИК (Россия) // www.onclinic.ru/
- ▶ Сайт Больницы паллиативного ухода Хоспис г. Минск // www.mhospice.of.by
- ▶ Сайт Управління Верховного комісара ООН з прав людини // <http://www2.ohchr.org/russian/index.htm>
- ▶ Сайт Черкаського обласного онкологічного диспансера // http://www.onko.ck.ua/ua_onas_sl_adm.htm
- ▶ Сайт, який вміщує статті, присвячені порушенню прав людини в медичній сфері // <http://www.uapravo.org/>
- ▶ Сторінка Львівського благодійного фонду “Аванте” // <http://www.avante.aids.ua/>
- ▶ Портал для пациентов, их родственников и близких // <http://www.help-patient.ru/>
- ▶ Сайт благодійного недержавного фонду духовної підтримки і допомоги онкохворим “Довіра” // <http://www.rak.by>

- ▶ Сайт навчальної освітньої програми “Розуміємо права людини” // <http://edu.helsinki.org.ua/>
- ▶ Сайт: Права людини. Он-лайн бібліотека Харківської правозахисної групи // <http://library.khpg.org/>
- ▶ Сайт “Жить завтра”. Українська открытая організація, груп и лиц, работающих с детьми, страдающими онкозаболеваниями <http://www.donor.org.ua>
- ▶ УНІАН здоров'я // <http://health.unian.net/>
- ▶ Портал MEDICINA // <http://medicina.ua/>
- ▶ Медизвестия // <http://medvismk.com.ua/>
- ▶ Сайт медичинских представителей Украины и Киева // <http://catalog.i.ua/cataloge/536/?r=10000>
- ▶ Я здоров // <http://ya-zdorov.net/>

Пошукові системи

- ▶ Бібліотека порталу захисту права пацієнтів // <http://www.healthrights.in/libraryhealth/>
- ▶ Бюро інформації Ради Європи в Україні // <http://www.coe.kiev.ua/bul/text2.htm#Захист%20прав%20національних%20меншин>
- ▶ Уся медицина в книгах і журналах // <http://mednik.com.ua/>
- ▶ Доповіді Генерального секретаря Генеральної асамблеї ООН // <http://www.un.org/russian/esa/social/disabled/sgreports.htm>
- ▶ Електронна бібліотека // <http://www.lib.ua-ru.net/katalog/1915.html>
- ▶ Електронна бібліотека міжнародних документів з прав людини. Документи за темами: медицина, біоетика, права пацієнта // <http://www.hri.ru/docs/?content=dir&dir=topics&id=27>
- ▶ Електронна бібліотека юридичної літератури “Правовед” // <http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/36/1394>
- ▶ Законодавство російською мовою // <http://laws.8m.com/>
- ▶ Збірка статей з охорони здоров'я // <http://www.civicua.org/news/viewbycat.html?q=12&p=1>

- ▶ Збірник джерел ООН // <http://www.un.org/russian/document/declarat/disabledmenu.htm>
- ▶ Каталог медичних сайтів України УКРМЕД // <http://ukrmed.org.ua>
- ▶ Книжная полка Московского общества помощи онкологическим больным: Электронная версия <http://www.doktor.ru/onkos/mop/books.htm>.
- ▶ Книжная полка Региональной общественной организации инвалидов — стомированных больных «АСТОМ»: Электронная версия <http://www.doktor.ru/onkos/together/astom1.htm>.
- ▶ Наукова бібліотека Запорізького національного університету // http://library.znu.edu.ua/links/index.php?action=url/view&url_id=1379
- ▶ Пошукова система офіційного сайту Верховної Ради України // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=a#Find>
- ▶ Пошукова система офіційного сайту Міністерства охорони здоров'я України <http://www.moz.gov.ua/ua/main/docs/>
- ▶ Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. <http://www.eurocourt.org.ua/About.asp>
- ▶ Публічна бібліотека ім. Лесі Українки // <http://lucl.lucl.kiev.ua/>
- ▶ Чинність закону. Пошукова система Фондації соціально-правового захисту населення // <http://www.rol.org.ua/mbrics.cfm>
- ▶ Національна парламентська бібліотека України // <http://www.nplu.kiev.ua/>

Навчальні програми та конференції

- ▶ African Palliative Care Association, Advocacy Workshop, Accra, Ghana: May 8-10, 2007.
Source: www.apca.co.ug/index.htm
- ▶ 2nd African Palliative Care Association Conference—Nairobi, Kenya: September 19-21, 2007.
Source: www.apca2007nairobi.com/index.htm
- ▶ Asia Pacific Hospice Conference—Manila, Philippines: September 27-29, 2007.
Source: www.aphc2007.com

- ▶ Cardiff University, Diploma in Palliative Medicine
Source: www.pallium.cardiff.ac.uk
- ▶ Certificate in Palliative Care, University of Wales, College of Medicine
Palliative Care Education Unit
E-mail: Dippallmed@velindre-tr.wales.nhs.uk
- ▶ Clinical Palliative Care—Short Course, Long Course, Hospice Africa
Uganda
Source: www.hospiceafrica.or.ug
- ▶ Diploma in Palliative Care, Coventry University, UK
E-mail: hssgen@coventry.ac.uk
- ▶ Diploma in Palliative Care Course, University of Gloucestershire, School
of Health & Social Sciences, Francis Close Hall, Swindon Road,
Cheltenham, UK
E-mail: shss@glos.ac.uk
- ▶ Diploma in Supportive and Palliative Care,
Sheffield Hallam University, Sheffield, UK
E-mail: admissions@shu.ac.uk
Source: www2.shu.ac.uk/prospectus/op_pglookup1.cfm?id_num=HSC011
- ▶ Distance Learning Diploma Course, Makerere University and Hospice
Africa Uganda
Source: www.hospiceafrica.or.ug
- ▶ Distance Learning Course in Palliative Medicine, University of Dundee
Source: www.dundee.ac.uk/prospectus/distlearning/deptprofiles/palliative.htm
- ▶ Distance Learning Course in Symptom Control, Beth Israel Medical
Center, Department of Pain Medicine and Palliative Care
Source: www.stoppain.org/for_professionals/content/education/elearning.asp
- ▶ End of Life Palliative Care Education Resource Center (EPERC)
Source: www.eperc.mcw.edu
- ▶ End of Life Nursing Education Consortium (ELNEC) Core Syllabus
Source: www.aacn.nche.edu/el nec/index.htm
- ▶ Fellowship in Palliative Medicine
Contact Prof. Reena George (palcare@cmcvellore.ac.in)
- ▶ Finding our Way: Living with dying in America
Source: itrs.scu.edu/fow/pages/FOWCOURSEINDEX.html

- ▶ Free online course for nurses and carers
Source: www.cancernursing.org
- ▶ Guide I: Become an Effective Online Educator in Palliative Care
University of Calgary in partnership with IAHP
E-mail: palacios@ucalgary.ca
- ▶ International Observatory on End of Life Care Summer School Social Research Methods, Bowland Tower East, Lancaster University, RU
E-mail: hargreaves@lancaster.ac.uk
Source: www.eolc-observatory.net
- ▶ Introduction to Palliative Care Nursing Course
Source: www.CancerNursing.org
- ▶ Master of Science in Palliative Care
Graduate Certificate in Health (Palliative Care)
Graduate Certificate in Pediatric Palliative Care
Graduate Diploma in Palliative Care
Master of Palliative Care
Graduate Certificate in Palliative Care in Aged Care
Graduate Diploma in Palliative Care in Aged Care and
Master of Palliative Care in Aged Care
Flinders University, Adelaide, Australia
Source: www.flinders.edu.au
- ▶ Master of Science in Palliative Care
King's College London
Department of Palliative Care and Policy
E-mail: jonathan.s.koffman@kcl.ac.uk
Source: www.kcl.ac.uk/palliative
- ▶ MPhil in Palliative Medicine, University of Cape Town
Source: www.uct.ac.za/students/degrees/health/postgraduate/
- ▶ MSc Diploma and Certificate in Palliative Medicine, Kings College London
Source: www.kcl.ac.uk/schools/medicine/depts/palliative/spc/
- ▶ Palliative Care Resource Training Center: Hungarian Hospice Foundation
Source: www.hospicehaz.hu/eng/
- ▶ Palliative Care Education Resource Team for Nursing Homes Curriculum
Source: www.swedishmedical.org/PERT/curriculum.htm
- ▶ Palliative Care Resource Training Center: Hospice Casa Sperantei
Source: hospice.org.ro/e_index.htm

- ▶ Palliative Care in HIV Management
Global AIDS Learning & Evaluation Network (GALEN)
International Association of Physicians in AIDS Care (IAPAC)
Source: www.hospicecare.com/resources/pdf-docs/galen-pallcare-eng.pdf
- ▶ Palliative Care Research: Strategic Training Program
Universite Laval, McGill University, University of
Ottawa, Canadian Institutes of Health Research, National Cancer
Institute of Canada
E-mail: saode.savary@mcgill.ca
Source: www.mcgill.ca/cihr-pcresearch
- ▶ Palliative Care Resource Training Center: Hospice Palium
Source: hospice.org.ro/e_index.htm
- ▶ Peaceful Passages
Source: www.peacefulpassages.org
- ▶ Postgraduate Diploma in Palliative Medicine, University of Cape Town
Source: www.uct.ac.za/downloads/uct.ac.za/apply/handbooks/fac_health.pdf
- ▶ Postgraduate Diploma in Palliative Care, Newcastle University
Source: www.ncl.ac.uk/postgraduate/taught/course/23
- ▶ The Initiative for Pediatric Palliative Care: IPPC Curriculum and Video
Series
Source: www.ippcweb.org
- ▶ Third Worldwide Summit for National Associations of Hospice and
Palliative Care. Nairobi, Kenya: September 17-18, 2007 Peaceful Passages
Source: www.peacefulpassages.org
- ▶ University of Washington, Seattle, Center for Palliative Care Education
Source: depts.washington.edu/pallcare/training/index.shtml
- ▶ IV Всеукраїнська (III Міжнародна) конференція з медичного права на
тему: “Медичне право: проблеми паліативної допомоги та медико-
соціального обслуговування населення” (м. Львів, 22-24 квітня 2010 р.) //
<http://www.medicallaw.org.ua/>

Методичні матеріали

- ▶ Ардашева Н.А. Словарь терминов и понятий по медицинскому праву. —
СПб: СпецЛит, 2007. — 258 с.
- ▶ Барыкина Н.В. Сестринское дело в хирургии: практикум. — Ростов-на-
Дону, 2005.
- ▶ Бібліографія з медичного права / Автори-упор. Т.Р. Короткий,
Л.Р. Осінська Л.Р. — Одеса: Феникс, 2009. — 32 с.

- ▶ Глоссарий терминов по вопросам укрепления здоровья. Всемирная организация здравоохранения, Женева // http://whqlibdoc.who.int/hq/1998/WHO_HPR_NEP_98.1_rus.pdf
- ▶ Энциклопедия социальной работы: Пер. с англ.; В 3 т. – М., 1993–1994.
- ▶ Краткая энциклопедия медсестры. – Ростов-на-Дону, 1999.
- ▶ Медико-правовий тлумачний словник / За заг. ред. І.Я. Сенюти. – Львів: Вид-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2010. – 530 с.
- ▶ Паллиативная помощь онкологическим больным: Пособие по обучению паллиативного ухода / Под ред. А. Салмон, VSO. – М., 1999.
- ▶ Права пациента: Терминологический словарь-справочник / В.В. Глуховский, А.В. Ангелов. – М.: Издательство ООО “Дизайн и полиграфия”, 2008. – 132 с.
- ▶ Словарь – справочник по социальной работе / Под ред. Е.И. Холостовой. – М., 1997.
- ▶ Словарь медико-социальных терминов. – М., 2003.
- ▶ Словарь медико-социальных терминов. – М., 2003.
- ▶ Социальная геронтология: Словарь-справочник / Автор-сост. Н.Ф.Басов. – М., 2000.
- ▶ Уход за ВИЧ-инфицированными и больными СПИД на дому. Рекомендации для медицинских работников, обучающих родственников ВИЧ-инфицированных и больных СПИД, основам общего ухода / Республиканский центр профилактики СПИД, Минск, 1999. Электронная версия <http://www.napc.by/docs/uhod.doc>
- ▶ Хосписы. Сборник материалов: литературный обзор, рекомендательные, информационные и справочные материалы. – М., 2003.

Глосарій

Словник включає терміни, поширені у сфері паліативної допомоги та прав людини.

А

Анальгетики

Лікарські засоби, що послаблюють або тамують біль.

Б

Біль

Неприємне відчуття, пов'язане чи непов'язане з ушкодженням, хворобою чи іншою фізичною травмою. Біль — це складне явище, яке проявляється по-різному в різних людей, а також пов'язане з індивідуальним порогом больової чутливості.

Будинок-інтернат (пансіонат) для осіб похилого віку (для літніх людей)

Стаціонарний заклад для людей з хронічними хворобами або інвалідів, зокрема для людей похилого віку з проблемами пересування і харчування. Синоніми “пансіонат для літніх людей”, “лікувальний заклад для хронічно хворих”.

В

ВЕАРТ

Високоєфективна антиретровірусна терапія.

Відміна лікування

Припинення лікування, що вважається медично недоцільним і таким, що не призведе до видужання або можливого контролю за перебігом хвороби.

Відмова від лікування

У лікуванні може бути відмовлено або його може бути призупинено за умови, що воно є неефективним, невиправданим і не може поліпшити якості життя пацієнта.

Вказівка “Не реанімувати”

Вид медичного розпорядження, зробленого за усвідомленої згоди, в якому пацієнт, його адвокат або лікар дає згоду на те, що пацієнту не будуть надавати реанімаційну допомогу при зупинці серця або дихання. Таке розпорядження використовується тоді, коли відомо, що лікування пацієнта не поліпшить якість і не продовжить тривалість життя. Зазвичай таке трапляється тоді, коли пацієнт невиліковно або термінально хворий, та/або це пацієнт похилого віку чи фізично слабкий. Таке розпорядження не означає, що пацієнту не будуть надаватись послуги із забезпечення комфорту.

Г

Гідність

Можливість особи відчутти визнання її цінності, шанобливе та з повагою ставлення до неї. Права людини базуються на визнанні невід'ємної гідності, яка вимагає захисту й охорони.

Гострий біль

Обмежене у часі відчуття відомого походження. Зазвичай такий біль можна втамувати за допомогою анагетиків і він минає після усунення причин, які його спровокували.

Д

Довіреність на прийняття медичних рішень

Юридичний документ, що встановлює одну чи декілька осіб, яких пацієнт уповноважує на ухвалення медичних рішень від його імені в разі, якщо пацієнт сам не зможе цього зробити.

Довічна довіреність

Особа, яка вмирає, може призначити іншу особу управляти її фінансами та залагоджувати економічні питання від її імені. Таку особу називають “довіреною особою”.

Догляд вдома

Медичний і соціальний догляд, який кваліфікований медичний персонал або волонтери надають у пацієнта вдома.

Догляд наприкінці життя

Догляд за пацієнтами, що наближаються до кінця свого життя, надаючи який, лікарі чи інші особи, концентрують свої зусилля на створенні комфортних умов, підтримці членам сім'ї, а також наданні психологічної і духовної підтримки.

Догляд у громаді

Медичні й соціальні послуги, які часто надають волонтери – члени громади, котрі володіють спеціальними знаннями.

Додаткові методи лікування

Методи лікування, що не належать до основних. До додаткових методів лікування болю і/або задля заспокоєння належать: акупунктура, низькорівнева лазерна терапія, медитація, аромотерапія, китайська медицина, танцювальна терапія, музична терапія, масаж, фітотерапія, терапевтичний контакт, йога, остеопатія, хіропрактика, натуропатія і гомеопатія.

Духовна допомога

Усі необхідні засоби впливу на систему людських цінностей і переконань, прийняття яких не спричиняє ризику для людей. Базується на ставленні до кожної людини з повагою і гідністю, на таких засадах, як любов, віра, надія. Допомогає незахищеним людям, сповненим відчаю, суму і збентеження, віднайти сили для подолання кризи.

Е

Етика

Система моральних принципів і правил, які використовуються як стандарти професійної роботи. У багатьох лікарнях та інших установах системи охорони здоров'я створені комітети з питань етики, які можуть допомагати лікарям, іншому медичному персоналу, пацієнтам, членам їхніх сімей у прийнятті важких рішень стосовно медичної допомоги. Залежно від релігійних і культурних особливостей ці правила і принципи можуть бути різними.

З

Завчасне медичне розпорядження

Юридичний документ, який використовується для інформування інших людей, включаючи медичних працівників, про особисті побажання пацієнта щодо надання чи ненадання йому того чи іншого виду медичної допомоги в майбутньому. Таке розпорядження важливе у випадках, коли пацієнт стає фізично або психічно нездатним самостійно ухвалити рішення. Найбільш відомими формами такого розпорядження є заповіт на життя і медична довіреність. Вказівка “прошу мене не реанімувати” також є формою медичного розпорядження.

Залежність

Поширений термін, який описує модель вживання наркотиків, що спричиняє фізичну або психічну залежність. Термін не є діагностичним і вже не використовується Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ).

Заповіт

Юридичний документ, що дає змогу людині особисто розпорядитися власним майном на випадок своєї смерті.

Заповіт про бажану медичну допомогу на випадок, коли пацієнт не в стані ухвалити рішення самостійно (на життя)

Юридичний документ, у якому визначено, яку медичну допомогу пацієнт хотів би (або не хотів би) отримувати. Заповіти на життя важливі у випадках, коли пацієнти є фізично або психічно неспроможні самостійно ухвалити рішення. Медична допомога надаватиметься відповідно до викладених у документі розпоряджень пацієнта.

I

Інформована згода

Процес ухвалення рішення стосовно медичної допомоги, що базується на фактичному, відкритому і чесному спілкуванні медичного працівника і пацієнта та/або членів його сім'ї.

Л

Лікарські засоби першої необхідності

Медичні препарати, які задовольняють базові потреби здоров'я населення. Такі лікарські засоби повинні бути доступними в будь-який час у достатній кількості, у належному дозуванні, гарантованої якості і за цінами, доступними будь-якій особі та населенню загалом.

Людина, яка надає допомогу

Будь-яка особа, яка надає фізичну, емоційну або духовну допомогу членові своєї сім'ї або іншій близькій людині.

М

Мультидисциплінарна команда

Група осіб – представників різних спеціальностей, які спільно працюють задля надання допомоги пацієнту та його сім'ї.

О

Опіоїд

Лікарський засіб, дія якого подібна до дії опіуму. Опіоїди є анальгетиками, які використовують для лікування гострого та хронічного болю. До опіоїдів належать морфій, кодеїн і велика кількість синтетичних (виготовлених людиною) препаратів, зокрема метадон і фентаніл.

Опортуністичні інфекції

Інфекції, збудниками яких є організми, що зазвичай не спричиняють хвороби в особи із здоровою імунною системою, але можуть уражити людей зі слабкою або пригніченою імунною системою.

П

Паліативна допомога

Підхід, спрямований на поліпшення якості життя пацієнтів та їхніх сімей, перед якими постали проблеми, пов'язані з хворобою, що загрожує життю, через попередження і послаблення страждань шляхом ранньої ідентифікації і точної оцінки, а також знеболення та забезпечення розв'язання інших проблем: фізичних, психологічних і духовних.

Паліативна допомога дітям

Особливий, хоча й тісно пов'язаний з паліативною допомогою дорослому населенню, вид допомоги дітям, які мають хворобу, що загрожує життю, або хронічні розлади, а також допомога членам сімей цих дітей. До неї належить загальна допомога фізичному, психологічному і духовному стану дитини, а також мультидисциплінарний підхід, який залучає сім'ю і використовує доступні ресурси громади.

Парентеральне харчування

Внутрішньовенне введення (ВВ) рідини і харчових добавок пацієнтам, які неспроможні пити або їсти через рот, або тим, у кого спостерігається зневоднення організму або отримання недостатнього харчування.

Постійне піклування про неповнолітніх дітей

Передбачає можливість для батьків передати свою дитину (неповнолітню) під довготривалу опіку іншій особі.

Психологія

Галузь науки, що вивчає поведінку і психічні процеси у психіці людини.

Психологічна допомога

Вид допомоги, яку надають для задоволення сукупності соціальних, психічних і емоційних потреб людини.

Призупинення надання медичної допомоги

Призупинення розпочатого раніше лікування пацієнта.

4

Р

Рак

Рак — хвороба з летальним кінцем. Ракові клітини мають властивість інвазії та метастазування.

Реабілітація

Допомога за будь-якого пошкодження, захворювання або болю з метою повного чи часткового відновлення функцій організму.

С

Симптоматичне лікування

Допомога, що її надають задля поліпшення якості життя пацієнтів, які мають серйозне або таке, що загрожує життю, захворювання. Метою симптоматичного лікування є попередження або раннє лікування симптомів захворювання, побічних ефектів, які виникають у процесі лікування, а також психологічних, соціальних і духовних проблем, пов'язаних із хворобою або лікуванням. Інші назви: паліативна допомога, допомога з метою забезпечення пацієнту комфорту, підтримувальна допомога.

Скорбота

Природна реакція на втрату, яка може бути фізичною (наприклад, смерть), соціальною (наприклад, розлучення) чи професійною (наприклад, робота). Емоційні реакції скорботи можуть проявлятися як злість, почуття провини, тривога, сум чи відчай. До фізичних реакцій скорботи належать розлади сну, апетиту, фізичні проблеми чи хвороба.

Смерть

Кінець життя біологічного організму, що має ознаки повної зупинки його життєвих функцій.

Соціальна робота

Діяльність професіоналів, обізнаних із соціальними проблемами, їх причинами, способами вирішення, а також їх впливом на людину. Соціальні працівники працюють з окремими особами, їхніми сім'ями, групами, організаціями та громадами як представники професії, відданої соціальній справедливості та захисту прав людини.

Стандарти паліативної допомоги

Стандарти, що відображають рівень допомоги, яку хворий та члени його сім'ї можуть отримувати, коли дізнаються про діагноз хвороби, що обмежує тривалість життя.

Страждання

Відсутність у людини будь-якої можливості контролювати або суттєво впливати на усвідомлений процес власної дезінтеграції.

Т

Термінальна хвороба

Хвороба, що прогресує і може спричинити смерть хворого.

Тяжка втрата

Скорбота, викликана втратою близької людини.

Х

Хвороба, що обмежує тривалість життя

Хвороба, за якої життя прогнозується на один рік або менше.

Хвороба, яка загрожує життю

Хвороба, яка може спричинити смерть пацієнта.

Хоспіс

Заклад, створений з метою реалізації централізованої програми паліативної і підтримувальної допомоги особам, які вмирають, а також членам їхніх сімей у формі психологічної, соціальної і духовної підтримки; послуги надає міждисциплінарна команда професіоналів і волонтерів як вдома, так і в спеціалізованих стаціонарних установах.

Хоспісна допомога

Надання підтримки людям, що перебувають на останній стадії термінальної хвороби. Переважно спрямована на забезпечення комфорту і якості життя, аніж на лікування. Метою такої допомоги є створення пацієнтам умов, за яких вони зможуть почуватися комфортно і не відчувати болю, прожити кожний день якомога повніше. Можуть застосовуватися інтенсивні методи знеболення. Хоспісні програми зазвичай надаються вдома, але іноді пропонуються послуги поза межами дому – в хоспісах, будинках для престарілих або в лікарнях. Філософія хоспісу полягає у лікуванні особистості загалом, наданні пацієнтові підтримки в емоційній, соціальній і духовній сферах, а також у подоланні фізичних симптомів.

Хронічний біль

Біль, який триває понад місяць після того, як усунуто пошкодження, має періодичний характер протягом кількох місяців або ж є наслідком невиліковного ураження.